

Referat i diskusija o „Predlogu studijskog projekta za istoriju SFRJ.“*) vođena na sastanku 3. novembra 1964. godine u Sarajevu u organizaciji Instituta za proučavanje istorije radničkog pokreta

Veselin ĐURETIĆ

O »PREDLOGU STUDIJSKOG PROJEKTA ZA ISTORIJU SFRJ«*)

Savremeni društveni razvitak je složenošću pojava i odnosa stavlja istorijsku nauku pred zadatkom da još više razradi marksistički i kritički teorijsko-metodološki pristup ocjeni istorijskih kretanja. Imamo namjeru da ovdje iznesemo samo nekoliko napomena o razvoju istorijskih istraživanja kod nas. Ne pretendujući da sistematski izlažemo neke teorijsko-metodološke probleme savremene historiografije, željeli bismo da naglasimo potrebu da se o njima diskutuje šire i organizovanije.

U Studijskom projektu za istoriju SFRJ, radu grupe naučnih radnika iz Beograda na čelu sa dr Brankom Petranovićem, uočavaju se mnogi od tih zadataka, a za neke od njih predviđaju se i rješenja. I pored toga Projekat, umjesto da daje konkretniji metodološko-teoretski osvrt na savremeno društvo, ratuje sa dilemama o mogućnosti i nemogućnosti istraživanja njegove suštine, sa problemima čije je rješavanje pretpostavka naučnom istraživanju.

Period socijalističke izgradnje kod nas je prvi put, koliko-toliko, istorijsko-sintetički obrađen u Pregledu istorije SKJ. Ali, kako i sami autori ističu, ovaj dio Pregleda ima dosta elemenata istorijske retrospektive, problemskog načina iznošenja činjenica, nedovoljne sistematicnosti. Razumljivo je da nije bio ni cilj da se obradom jedne vodeće političke organizacije analizira čitav društveni organizam, bez obzira što ga je ta organizacija usmjeravala. Ipak i obuhvaćeni problemi nameću pitanje »šta« i »u kolikoj mjeri« treba obraditi; možda zbog toga autori ovog dijela Pregleda nisu obradili dovoljno ni istoriju KPJ, ni istoriju društva. Naše je mišljenje da, ne samo zbog toga, istorijska obrada posljерatnog perioda traži posebna razmatranja. Ulozi i rezultatima djelovanja Partije nužno je pretpostaviti strukturu i karakter društva u kome se odvija njena akcija. Jer marksističko proučavanje istorije mijenja odnos ideja i činjenica; umjesto hipertrofije subjektivističkih i normativističkih koncepcija progovara stvarnost u svojoj idejnoj i materijalnoj raznovrsnosti, kao potvrda ili negacija tih koncepcija.

*) Dio ovog referata objavljen je u »Socijalizmu« br. 1/1965. godinu.

Zato je istoriju socijalističkog društva nemoguće suštinski obraditi bez njegove subjektivne vodeće snage, kao što je i istoriju KPJ, odnosno SKJ, nemoguće suštinski obraditi bez istorije društva. Moguće je pisati samo istoriju idejnih osnova glavne subjektivne snage društva.

Odgovarajući na pitanja o mogućnosti i teškoćama istorijskog istraživanja savremenog svijeta, autori konfrontiraju svoje stavove stavorima zagovornika tzv. istorijske distance, priznajući i sami mnogobrojne teškoće objektivne i subjektivne prirode.

Naše je mišljenje da su dileme ovakve vrste prevaziđene vremenom i uslovima. Umjesto pitanjâ o mogućnosti saznanja, koja su uslovljena razlozima političkog oportuniteta, naše vrijeme čini aktuelnim pitanje o mogućnosti i nemogućnosti sagledavanja kompleksnih društvenih kretanja, saznanje njihove suštine, što, prije svega, zavisi od subjektivnih mogućnosti istoričara i drugih istraživača.

Posljednjih decenija društveni razvitak je složenošću pojedinih pojava i oblasti djelatnosti postavio pred društvene nauke nove zadatke. On upućuje na istraživanje većeg broja pojava i razjašnjavanje njihovih odnosa, kako bi se objasnila i sama suština istorijskog razvoja, što prevazilazi mogućnosti individualnog savlađivanja. Istorijsko kretanje pojavljuje se kao odnos ekonomskog, društvenog, političkog i kulturnog razvijanja u svim svojim oblicima i odnosima.

Zato marksističko saznanje ne prepostavlja samo usvajanje dialektičkog metoda, nego i kolektivan pristup cjelokupnom procesu istorijske obrade. A to praktično znači da istoriju počinju da pišu istoričari, ekonomisti, pravnici, politikolozi, sociolozi, socijalni psiholozi, filozofi. Nije uslov saznanju postojanje vremenske distance (koja se opravđava prožetošću dogadaja politikom i tekućim zbivanjima ili, pak, političkim oportunitetom), nego materijalni i kadrovski uslovi za svestrano sagledavanje savremenih kretanja. Ako prožetost događaja politikom gledamo sa stanovišta odnosa istoričara prema njima, na prvo mjesto se postavlja pitanje mogućnosti saznanja konkretnog događaja, bilo zbog specifičnog karaktera samog događaja, bilo zbog subjektivnih mogućnosti istoričara. No, ako istorijsko saznanje ima korijena u društvenom saznanju, onda se istorijski odnos identificira sa društvenim odnosom prema problemu, utoliko više što je i sam istoričar u socijalizmu aktivna činilac u društvu, koji svojim vlastitim naučnim radom doprinosi određenom smjeru razvijanja.

Buržoaski istoričar (pri tome mislimo na one klasno ograničene) je zainteresovan za opravdanje buržoaske vladavine, a samim tim i za osudu njoj suprotnih tendencija. Marksističko saznanje polazi sa društvenih klasnih osnova, jer je radnička klasa, po prirodi stvari, zainteresovana da otkrije istinu radi punog poznavanja svog klasnog ugnjetcâ. Marksnu nije mnogo smetala vremenska distanca da objektivno prikaže revolucionarna kretanja u Francuskoj 1848. godine i kasnije.

Istoričar u socijalističkom društvu nalazi se u drugačijem položaju. Društvo je zainteresovano da svestrano otkrije svoju suštinu radi otkrivanja tendencija razvijanja, radi daljeg usmjeravanja društveno-ekonomskih kretanja. Time je mogućnost saznanja određena mogućnošću angažovanja na liniji određenog društvenog razvijanja, ne angažovanja u usko političkom, nego u praktičnom, revolucionarnom smislu.

Smetnje istorijskom saznanju ne leže toliko u živim nosiocima događaja, političkom oportunitetu i nepristupačnosti glavnih izvora koliko u specifičnom karakteru epohe. Sama činjenica da je socijalističko društvo po svojoj opštoj strukturi »prelazna etapa« pretpostavlja takvo saznanje koje je na liniji borbe za razvoj novog društva. Do objektivnog istorijskog saznanja može se doći samo utoliko ukoliko ono ima za predmet objektivne društvene potrebe, koje su izraz tendencija revolucionarnog razvoja društva.

Suština istorijskog zbivanja određena je odnosom društvenih snaga. Pošto je istoričar dio određenih društvenih snaga, to on pomoću poznavanja tih snaga dolazi do spoznавanja suštine dijela društva. Ali sama činjenica o njegovoј povezanosti sa tim društvenim snagama uslovjava i njegovu povezanost sa određenim društvenim interesima, svjesno ili stihijski. To je situacija kada se istoričar nade u »solidarnoj masi«. Tada se mogućnost spoznaje uslovjava mogućnošću ili nemogućnošću posmatranja konkretnog društva »iz mase«. Rijeku je najlakše osjetiti u matici, ali ju je jedino moguće posmatrati sa obale.

To je problem mogućnosti objektivnog ocjenjivanja društva sa kojim se on ideološko-politički i praktično identifikuje, pa je i samo istorijsko istraživanje određeno tim stanjem, makar i posredno. U istoričaru bivstvuju dvije dileme: profesionalna, koja iziskuje objektivan prilaz događajima, i ideološko-politička, koja ga određuje kao solidarnog člana društva i traži od njega da djeluje na liniji određenih interesa. Da li ove dileme vode konfliktu ili sopstvenom razrješenju zavisi od realnog odnosa naučne objektivnosti i ideologije društva čije se istorijsko istraživanje vrši. Ukoliko ideologija jednog društva pretpostavlja nauku radi ostvarivanja svojih interesa, ovaj konflikt se, u principu, razrješava. Ukoliko ostvarivanje interesa jednog društva ne pretpostavlja njegovo naučno saznanje utoliko se najčešće sloboda mišljenja jednog istraživača istorije izražava samo kao sloboda registriranja posljedica, a ne i ukazivanje na uzroke.

U etapi samoupravljanja proizvođača društvena kretanja se predstavljaju kao kompleks zakonitih i raznovrsnih procesa istorijskog razvitka, čije se perspektive jasno mogu sagledati u oblasti realnog života, u samoupravnoj praksi, a tu se crpu i elementi istorijskog sagledavanja i ocjenjivanja cijelokupnih procesa kao sistema realnog života i njegovih tendencija.

Samoupravni odnosi postaju osnova na kojoj se nauka može razvijati u punoj širini i oblik društvene djelatnosti za prevazilaženje devijacija u društvu, za stalno unapređenje društvenog razvoja. Zato i organizacija naučnog istraživanja mora biti adekvatna društvenom razvitku.

Da sada kažemo nekoliko riječi i u vezi s pitanjem profesionalne ograničenosti istoričara savremenog društva. Takozvani »čisti istoričari« ili istoričar u užem smislu u savremenim uslovima mogao bi biti običan evidentičar događaja, a ne i procesa. Istoričar ranijih epoha vidio je uticajne ličnosti, koje su oličavale kretanja, i »bezbojnu« masu, kojom se vladalo. Zato se istorija često predstavljala kao životopis kreativnih ličnosti. Buržoaske i buržoaskodeinokratske revolucije istakle su masu kao materijalnu snagu. U očima progresivnog istoričara ona dobija svoju »boju« u vidu raznih formalnih i neformalnih u njoj uticajnih grupa.

Buržoaski istoričar je obično vidi u oblicima koji predstavljaju otjev-ljenje buržoaskih klasnih interesa. On zaboravlja na kretanje u njoj, koje znači negaciju buržoaskog društva.

Stupanjem na istorijsku scenu radničke klase, uzburkana masa postaje faktor kretanja u vidu raznih društveno-političkih organizacija koje, djelujući u njeno ime, afirmišu suštinu društva. Ali, time istoričar faktički prestaje biti »čisti« istoričar. On se počinje baviti proučavanjem odnosa između vladajućih klasa i vladajućih ličnosti, s jedne strane, i potčinjenih klasa, s druge. Proučavanjem društveno-ekonomskih i političkih kretanja određenih odnosom društveno-ekonomske strukture, materijalne kulture, političkih i pravnih institucija itd. istorija faktički postaje preuska da akceptira sva ta kretanja. Otada ona sadrži u sebi i filozofiju, sociologiju, ekonomiku, pravne doktrine, socijalnu psihologiju itd. Društveno-politički okviri klasičnog buržoaskog društva iz klasnih razloga nisu dozvoljavali da istorija postane kompleksna društvena nauka.

Marksistička istoriografija traži kvalitetno drugačiji prilaž društvenom razvitku: od prethodnog postupka do naučne obrade. Proučavanjem savremenih ekonomskih kretanja ulazi se u bezbroj raznih tokova društvenog bića i društvene svijesti, pa istorija postaje nemoćna bez saradnje sa ostalim društvenim naukama. Jer nisu u pitanju samo događaji, završeni ili nezavršeni, nego raznovrsni odnosi nikli na određenoj ekonomskoj osnovi. Važan predmet proučavanja našeg savremenog istoričara je sama ta ekomska osnova. Treba ispitati koliko je ona socijalistička, a koliko u njoj objektivno ili subjektivno bivstvuju ostaci starog društva, koliko takva struktura razvija ili sputava društveno-ekonomske odnose.

U analizi društveno-ekonomskih odnosa kao jedno od osnovnih pitanja postavlja se odnos između normativnog i stvarnog. U najširem smislu to je odnos između teoretskih osnova marksizma i konkretnе socijalističke prakse. Koliko je i kako je teoriju marksizma bilo moguće stvaralački primijeniti u specifičnim uslovima naše stvarnosti? Koliko su eventualna odstupanja rezultat subjektivnih, a koliko objektivnih okolnosti, odnosno dogmatskog shvatanja marksizma? Ta proučavanja traže specijalističke problemske rade.

Izučavanje odnosa između normativnog i stvarnog u našem društву uslov je za sagledavanje realnih odnosa. Treba utvrditi koliko je normativizam institucionalnih formi zaista efektan u našem životu. U tom proučavanju postoje više etapa: izučavanje konstruktivnosti ili nekonstruktivnosti saveznih institucija i njihovih normi, izučavanje lokalnih institucija i njihovih normi, odnos između saveznih i lokalnih institucija, izučavanje načina sprovođenja određenih normi i, posebno, realnog života u kome se reflektuju sva ta kretanja.

U istraživanju savremenih problema arhivska građa ima prvorazredan značaj, ali i sam istoričar postaje važan kao savremenik događaja, kao korektiv arhivske građe i kao izvor.

Suština je prakticističke politike da slavi uspješnu akciju i opravdava neuspjelu. To je uslov za uspjeh njene društvene misije. Istorija kritički prilazi i uspjehu i neuspjehu, posmatrajući ih u uslovima, mjestu i vremenu. Ona, da parafraziramo Marks, o ljudima i događajima

ne sudi onako kako oni sami o sebi misle, nego prema tome šta su oni objektivno značili u određenoj istorijskoj situaciji.

Naš savremeni istoričar nalazi se u situaciji ne samo da otkriva činjenice radi rekonstrukcije i sinteze nego i da prikupljanjem i naučnom obradom pojedinih podataka daje naučno provjerenu empiriju prošlosti sociologiji, filozofiji, psihologiji, politikologiji itd. za nova, na faktografskim osnovama zasnovana, uopštavanja. S druge strane, on je pozvan da uspjele analize stvarnosti stavi u hronološki niz i da im dâ istorijsku ocjenu.

*

Autori Predloga projekta ističu potrebu svestranog razmatranja specifičnih studijskih projekata, koji predstavljaju najopštije okvire pojedinih problema.

Naša je želja da se osvrnemo samo na neka pitanja Projekta, koja autori predlažu. Prvi studijski projekat je »Promene društveno-ekonomskih odnosa SFRJ 1945—1963«, drugi »Preobražaj radničke klase u uslovima socijalističke izgradnje«, treći »Privredni sistem i privredni razvoj«, četvrti »Politički sistem SFRJ 1945—1963«, peti »Društveno-političke organizacije«, šesti »Savez komunista Jugoslavije i međunarodni radnički pokret«, sedmi »Međudržavni odnosi«, osmi »Međunacionalni odnosi u Jugoslaviji 1943—1963« i deveti »Razvoj kulture«.

Pored toga, za posebno proučavanje autori predlažu sljedeće idejne skice: »Organi pravosuda u borbi za socijalističku izgradnju i razvoj socijalističke demokratije«, »Ostaci kontrarevolucije i njihova aktivnost protiv FNRJ 1945—1950« i »Odnosi Jugoslavije i Vatikana sa posebnim osvrtom na položaje rimokatoličke verske zajednice«.

Neke bitne nedostatke ovih projekata autori uočavaju, ali ih ne rješavaju, ostavljajući ih za diskusiju. Prva naša primjedba, koja nije samo formalna, odnosila bi se na redoslijed postavljanja problema za diskusiju. Promjene određenih društveno-ekonomskih odnosa (I projekat), odnosno probražaj radničke klase u uslovima socijalističke izgradnje (II projekat), odvijaju se u okvirima određenog privrednog sistema i privrednog razvoja (III projekat). Naučno opravdano bilo bi da se problemi privrednog razvoja istaknu u prvi plan kao osnovni, odnosno da se u njihovom okviru sagledava sveukupnost društveno-ekonomskih odnosa. Pri obradi pojedinih od ovih pitanja treba polaziti od činjenice da jedno postrevolucionarno društvo, u kome je revolucija fundirala samo osnovne društveno-političke uslove, najčešće političkim kriterijumima određuje sve tekovine, pa je politička akcija najuticajnija. To je akcija subjektivnih snaga, koje su »silom« probile okvire niske ekonomske i društvene osnove, a konkretnoj situaciji akcija avangardne revolucionarne svijesti, kojoj opšti politički uslovi omogućavaju da bude nadređena čitavom društvu. Prema tome, u postrevolucionarnim uslovima ekonomska osnova se postavlja kao mediјura političke nadgradnje; to je period u kome se usklađuju protivrječnosti baze i nadgradnje, avangardne i društvene svijesti. Dakle, to je još uveliko politički impregniran proces, što istorijska obrada mora uzimati u obzir.

Dio to, konstatacijom o prioritetnom karakteru društveno-ekonomskog struktura autori i sami uočavaju da prvi i drugi projekat problemski

čine jednu cjelinu — »Promena društveno-ekonomskih odnosa«. Zato se njihov postupak ne može opravdati samo činjenicom »o većem ili manjem značaju određenog problema« (strana 33).

Treće, politički sistem SFRJ (IV projekat) čine i društveno-političke organizacije (V projekat) Zato smo mišljenja da ih je i u ovoj diskusionaloj fazi nepotrebno odvajati.

Cetvrto, u okvir V projekta (»Društveno-političke organizacije«), po našem mišljenju, treba uključiti i VI projekat (»Savez komunista Jugoslavije i međunarodni radnički pokret«), jer su društveno-političke organizacije bile, a i danas su, organizacione forme osnovne akcije koju vodi KPJ kao avangardna snaga. Autori Projekta ih izdvajaju iz političkog sistema zbog »važnosti rukovodećeg subjektivnog faktora«. Nije li to posmatranje društvenog procesa kao kretanja volje subjektivnog faktora? Zar SKJ kao osnovna subjektivna snaga ne izražava sva kretanja jugoslovenskog društva? Drugo je pitanje koliko mu objektivni uslovi to dozvoljavaju. Sigurno je da je u periodu tzv. administrativnog socijalizma, kada je čitav razvitak centralistički vođen, uloga centralnih institucija naglašena, tako da je objektivni razvitak približno adekvatna kreacija njihovih misli i koncepcija. Drugačija je situacija u periodu razvijenijeg socijalističkog društva, posebno u periodu razvitka samoupravljanja, kada je opšta praksa nošena ne samo snagom određenih subjektivnih snaga i normi nego i djelovanjem objektivnih društvenih i ekonomskih zakonitosti. Tada SKJ nije u stanju da starim metodama održi svoju političku supremaciju, on taj razvitak mora da usmjerava, a ne da njime rukovodi. Ali to je i početak stvaranja mogućnosti nesporazuma, pa i nesklada, između normativnog i stvarnog, a u analizi odnosa između normativnog i stvarnog nalazi se suština objektivnog istorijskog razvijatka. Taj nesklad je prirodni izraz nedovoljno sazrele društvene osnove, koja još nije u stanju da akceptira sve idejne i organizacione projekcije avantgardne svijesti. U suštini demokratizacija proizvodnih i društvenih odnosa proširuje staze djelatnosti radnih ljudi, ističući u prvi red faktor nezavisne svijesti i nezavisne akcije. To je odnos decentralizacije prava, odnosno volje i raspodjele dijela zajedničke društvene akcije na mikro-društva. Za harmoniju globalnog društva postoje dvije pretpostavke: prvo, da je predstavnička svijest prirodni izraz društvene svijesti, a to su pretpostavke visokorazvijenog društva, i drugo, ako prvi uslov ne postoji, da su predstavničke snage u mogućnosti da sve organizacione projekcije visokorazvijenog društva realizuju organizovanom društvenom akcijom, na svim nivoima, odnosno da spriječe da proces decentralizacije odlučivanja vodi ka decentralizaciji društvene akcije, a nekada i njenom anarhističkom cijepanju. Ovo stanje ima i svoje tradicionalističko-psihološke komponente. Mogućnost nezavisnog djelovanja na niskoj društvenoj osnovi može značiti i mogućnost subjektivističkog djelovanja, odnosno mogućnost samoafirmacije na račun niske društvene osnove. To postavlja problem odnosa u mikrodrustvima, koji je osjetljiviji i komplikovani od odnosa u globalnom društvu. S jedne strane, ličnim motivima može biti prožeto i normiranje odnosa u njemu, a s druge, takva mogućnost rađa uslove da se odnosi nadređenosti i podređenosti prenesu na tradicionalističko-psihološki kolosijek odnosa između onoga koji ima »vlast« kao »atribut vladanja« i onih koji je nemaju. Tada se u te odnose

uvlače i razni lični razlozi, bilo »političkim kanalima«, bilo u obliku tradicionalističkih recidiva.

Peto, mislimo da zaslužuje pažnju gledište autora da se projekat »SKJ i međunarodni radnički pokret« priključi projektu »Međunarodni odnosi«, ali samo ako se radi o odnosima među socijalističkim zemljama. Jer, postavlja se pitanje da li SKJ u tim odnosima govori u svoje ime ili u ime određenog socijalističkog društva i države, pa su ti odnosi prije svega međudržavni. Njihov predlog specijalističkih tema u okviru ovog projekta očigleđno potvrđuje naše mišljenje. Uzmimo samo neke od njih: Balkanska federacija, Kongres za mir, Jugoslavija i priznanje Istočne Njemačke itd. Posebno je pitanje ako se radi o odnosima sa komunističkim i radničkim partijama u zemljama gdje radnička klasa nije na vlasti. Tu su socijalističke snage organizacioni i akcioni dio i svog državno-pravnog okvira i okvira međunarodnih socijalističkih snaga. Istorijsko određenje odnosa SKJ prema njima je pitanje njegove specifične i opšte akcije u međunarodnom radničkom pokretu, dakle ne pitanje međunarodnih odnosa SFRJ. Ovdje se ponovo nameće pitanje: šta je istorija Partije, a šta društva i mogu li se ta dva pojma odvojiti? Sigurno je da avangardna politička organizacija jednog društva ima svoje organizacione i političke specifičnosti, ali kad govorimo o njenom akcionom razvitu, mi ga ne možemo pratiti van stvarne oblasti u kome se akcija odvija. A to je čitavo društvo. S druge strane, rukovodeća partija jednog socijalističkog društva je snaga »svog« društva, pa je njen »izdvajanje« kao i »odvajanje« od njega.

Šesto, u savremenim uslovima projekat »Međunarodni odnosi« dobija posebnu važnost. Za diskusiju je stav autora o potrebi bilateralnog pručavanja tih odnosa, jer se nacionalni problemi mogu razumijevati samo u kontekstu sveopšte međunarodne povezanosti, sa njenim pojavnim i suštinskim oblicima.

Sedmo, nepotpuni projekat o razvoju kulture ukazuje samo na osnovna pitanja iz te oblasti. U analizi karaktera i pravaca naše kulture i kulturne politike moraju se pronaći korijeni mnogih protivurječnih kretanja, kako onih koja vode kulturnoj integraciji naše zajednice, tako i onih koji djeluju dezintegraciono.

*

Iz svega izloženog možemo zaključiti da radu na jednoj istorijskoj sintezi naše stvarnosti treba da prethode mnogobrojna faktografska pručavanja jednog događaja ili faze u razvitu. I istorija, i svaka druga društvena nauka, izvire iz društvenih potreba. Njena prva riječ može biti slavoluk društvu i uticajnim ličnostima, zato što to društvo zaslužuje, zato što se takvim predstavlja ili zato što je tako »moralo biti«. Ali njena »posljednja« riječ ne mora biti takva. Istorijski dogadaji jednom ocijenjeni podliježu daljim razmatranjima, ne samo u skladu sa razvojem naučnog saznanja nego i u skladu sa političkim razvitetkom. Istoriske činjenice se ne mijenjaju, ali se mijenjaju uslovi. Put do istine je dug, nekada zbog društvenih uslova, nekada zbog subjektivnih mogućnosti istoričara i drugih istraživača, ali, to je put nauke.

Dževad JUZBAŠIĆ

Predloženi Projekt predstavlja vrlo koristan napor da se nađu odgovori i daju rješenja na niz pitanja koja se postavljaju pri obradi naše najnovije istorije. U tom smislu smatram da su razmatranja autora, koja počinju od metodoloških problema, a završavaju se razmatranjima o izvorima, literaturi i dokumentaciji, solidna baza za diskusiju o ovom pitanju.

Moje primjedbe odnose se zapravo na neke stavove i koncepcije formulisane u Projektu. Smatram da autori Projekta padaju u izvjesne kontradikcije prilikom pokušaja da nađu rješenja pojedinih problema, a na mjestima zagovaraju i takva rješenja koja ne mogu izdržati kritiku. Tako kad je riječ o opštem metodološkom postupku pri obradi najnovije istorije, raspravlja se o tome šta treba uzeti, a šta odbaciti od tradicionalnog istorijskog metoda, koji pretpostavlja da proučavanje mora biti kompleksno, izlaganje hronološko, usmjereno na otkrivanje novih čijenica, te da sama obrada mora da bude i kritika proteklih procesa. Međutim, autori na nizu mjesta ističu da se naučni postupak i akribično izučavanje neće moći svugdje sprovesti, s obzirom na probleme građe, kompleksnost pitanja i dr. Ovakve dileme ne sreću se samo na opštem metodološkom planu, nego dolaze do izražaja i na drugim mjestima. Autori polaze prvo od jednog, kako bih rekao, minimalnog stanovišta, jednog realnijeg stanovišta, ali ne odstupaju upravo u sadašnjem trenutku ni od kompleksnih zahtjeva. Međutim, mislim da minimalni i maksimalni zahtjevi ovdje nisu dovoljno razlučeni. Polazi se od realnijeg stanovišta da se priđe ispitivanju takozvanih politički dezimpregniranih događaja, odnosno da se obrađuju oni događaji koji su istorijski završeni. To je uostalom opravданo i razumljivo. Ali u specificiranim studijskim projektima koncipirano je izučavanje čitavog našeg poslijeratnog privrednog, društveno-političkog i kulturnog razvitka. Imam utisak izvjesnog nesrazmjera u pogledu određenih metodoloških stavova i zahtjeva formulisanih u studijskom projektu. Drugo je pitanje koliko se uopšte može govoriti o političkoj dezimpregniranosti poslijeratnih događaja. Mislim da je bolje danas govoriti o većoj ili manjoj aktuelnosti tih događaja, jer su skoro svi poslijeratni događaji na ovaj ili na onaj način politički i te kako impregnirani.

Slično se ovdje u Projektu tretira i pitanje uloge ličnosti. Autori opravданo podvrgavaju kritici školu Pokrovskog i shvatanje da sociologija konzumira istoriju. Međutim, istupajući protiv tretmana istorije kao bezličnog procesa, oni tome suprotstavljaju, prilikom metodoloških razmatranja, parcijalnu ocjenu uloge ličnosti, njeno problemsko lokalizovanje i sužavanje u vremenu, budući da se radi o ličnostima koje nisu dovršile svoju »misiju«. S druge strane, Studijski projekt predviđa in continuo obradu perioda od 1945—1963. godine. Autori projekta uzimaju u obzir, istina van studijskih zadataka, i pojavu prigodnih publicističkih radova o pojedinim ličnostima. Smatram, kad je riječ o metodologiji obrade, da tu ne treba praviti nikakve kompromise. Poznato je da se u svijetu i kod nas pojavljuju radovi publicističkog karaktera sa istorijskom tematikom. Takvi su radovi i potrebni i korisni, ali istoriografiju

i publicistiku potrebno je u svakom slučaju lučiti i mi bismo napravili lošu uslugu istoriografiji ako bismo pravili izvjesne kompromise.

Svugdje se s pravom ističe da je pitanje sređenosti i pristupačnosti arhivske građe za ovaj period od prvorazrednog značaja. U tom pogledu neodrživa je tvrdnja autora Projekta da iz razloga političke bezbjednosti građa za ovaj period izuzetno može biti nepristupačna. Činjenica je da su upravo prvorazredni izvori i ono što je najinteresantnije za političku istoriju iz razumljivih razloga nepristupačni i to treba otvoreno reći. To nije slučaj samo kod nas, takav je slučaj uopšte u svijetu. Treba biti svjestan da ta građa neće još dugo vremena biti pristupačna, a bez takve građe nemoguća je kompleksna istorijska obrada. Građa iz poslijeratnog perioda, koju su do sada preuzele naše arhivske institucije, uglavnom je trećerazrednog karaktera. Mislim da pitanje pristupačnosti i karaktera građe mora da bude odlučujuće prilikom samog formulisanja tema. Treba formulisati one teme koje dopuštaju da se izvori koriste uz primjenu naučne metodologije. S tim u vezi mislim takođe da se ne može prihvati stanovište izraženo u Projektu da štampa i politička literatura mogu značajno da nadoknade nepotpunost arhivske građe. Možda samo kod nekih tema to je donekle i moguće, ali za čitav niz osnovnih pitanja koje su autori naveli da treba obraditi, ovakav metodološki postupak ne može se ni u kakvom slučaju primijeniti. Kad je riječ o utvrđivanju porijekla dogadaja i kauzalnih veza između činjenica, štampa i objavljena dokumentacija u istorijskom istraživanju ne mogu biti nikako adekvatna naknada prvorazrednim izvorima. S druge strane, bilo bi duboko pogrešno shvatiti da bi političku literaturu trebalo potcjennjivati. Naprotiv, mislim da u Projektu treba dati toj literaturi, njenom značaju i važnosti, još više mjesta. Određena politička literatura predstavlja ujedno i naučni prilog, ali naučnim metodama ispitivanja potrebno je takođe da se verifikuju izvjesne postavke iznijete u političkoj literaturi. Podvlačim da bez radova Kardelja, Kidriča, Tita i dr. ne može se zamisliti obrada naše najnovije istorije, samo treba svemu tome dati svoje pravo mjesto u istorijskom istraživanju.

Kad se govori o izvorima, u Projektu je navedena mogućnost korištenja građe pojedinih tekućih registratura nekih ustanova uz specijalna odobrenja. Međutim, ako je građa određenih institucija dostupna specijalno jednom naučnom radniku ili pak dvojici — trojici naučnih radnika, dok je za naučnu javnost ta građa nepristupačna, onda to u krajnjoj liniji ne može biti garancija dosljedne primjene naučnih metoda. Naučni radnici u svojim djelima, citirajući dokumenta i navodeći naučni aparat, citiraju i zbog toga da svako ko se bavi naukom može provjeriti takve navode kao i ispravnost njihovih interpretacija. Vjerujem da je iz ovakvog stava prema izvorima i stava da treba tražiti hipotetička rješenja tamo gdje nema građe ili gdje je ona nepristupačna djelomično proizišla u projektu i tvrdnja da je za obradu poslijeratnog našeg razvjeta adekvatnije korišćenje izvora u analitičkoj nego u dokumentacionoj formi. Smatra se da dokumentaciona forma treba da se upotrijebi onda kada autori polemišu. Uzgred da kažem, na istoj stranici demantuje se to tvrđenje i piše da su radovi dokumentacionog karaktera neophodni za analize i sinteze, što je i normalno. Želim da istaknem potrebu dokumentacionog pa i polemičnog izlaganja materije našeg poslijeratnog razvjeta

s obzirom na mnoge slabosti naše istoriografije najnovijeg doba (kliširani stil, politička fraza i dr.). Mogu se stavljati prigovori na faktografiju, ako je ona sama sebi cilj. Međutim, faktografsko fundiranje naučnih radova i svestrana činjenična argumentacija neophodna je i takvom metodom treba prilaziti ispitivanju i izučavanju naše najnovije istorije.

U pogledu utvrđivanja činjenica smatram da prečekivanje kao i »bojenje« tzv. »neprijatnih« činjenica o kojima se u Projektu govori sprečava da se razvoj sagleda u dijalektičkom jedinstvu borbe suprotnosti. Rezultat takve metodologije je davanje šematske slike pravolinijskog razvoja što u stvari umanjuje napore u postizanju tekovina našeg društvenog razvijanja. Jasno je da se izvjesne stvari iz političkog oportuniteta i političke bezbjednosti još ne mogu upotrijebiti, pa stoga ni izvjesne teme naučno obradivati. U onim temama koje budu uzete u obradu, činjenice moraju biti tretirane na onakav način kako to zaslužuje njihov istorijski značaj.

U pogledu posebnih studijskih projekata i idejnih skica stavio bih, takođe, nekoliko primjedaba. Prva dva projekta su tako postavljena, teme tako formulisane i dati elementi za njihovu obradu da njih treba da obrađuju uglavnom sociolozi, dok treći projekt »Privredni sistem i privredni razvoj« treba da obrađuju ekonomisti, privredni istoričari. Mislim da bi adekvatnije istorijskom tretmanu bilo da ovaj projekt nosi naslov »Razvitak privrede i privrednog sistema«. Smatram da je osnovna karakteristika najvećeg dijela studijskih projekata preovladavanje sociološko-ekonomskog tretmana. Tako projekt »Politički sistem SFRJ«, kad je riječ o formulisanju osnovnih, čvornih pitanja, nosi obilježje sociološkog prilaza i statičnosti. Sličan tome je i Projekt »Društveno-političke organizacije«. Na primjer, obrada razvoja sindikata tako je formulisana da prva teza glasi »sindikat kao činilac samoupravljanja«, onda »sindikat kao transmisija Partije« itd. Ispravnije bi bilo da se počelo sa tezom o obnavljanju sindikalnog pokreta i stvaranju prvih sindikalnih organizacija na oslobođenoj teritoriji još u toku rata, što u sebi uključuje i pitanje nasljeđa predratnog sindikalnog pokreta, zatim teza o konstituisanju Jedinstvenih sindikata Jugoslavije. Dalje, teze o razvoju sindikata treba konkretnije odrediti u vezi sa glavnim etapama našeg ekonomskog, društvenog i političkog razvijanja. Zamjerke istog karaktera mogu se odnositi na temu Narodni front kao i druge teme. Na primjer, nije dat akcenat na političku evoluciju Narodnog fronta i njegovo prerastanje iz organizacije koja je imala još neke elemente koalicije u jedinstvenu organizaciju radnog naroda. Kod ovako koncipiranih tema ne dolazi do izražaja fizionomija istorijskih događaja i konkretni tok zbivanja, u kome igraju ulogu i određene ličnosti. Slažem se sa onim što je rekao drug Duretić u pogledu Projekta »SKJ i međunarodni radnički pokret«. Ovaj naslov nije adekvatan sadržaju koji treba da obrađuje. Osim toga, socijalističke države nisu sasvim isto što i radnički pokret.

Držim da ne treba bježati od tzv. sitnih tema kad je riječ o međunarodnim odnosima, pa i na drugim mjestima. Te »sitne« teme obrađuju krupne probleme kao »Jugoslovensko-grčki odnosi«, »Odnos Jugoslavije i SAD« itd. Potpuno dijelim rezerve autora u pogledu izvora za ove teme.

Projekt »Razvoj kulture« koncipiran je gotovo isključivo kao kulturna politika. Nije potrebno govoriti da se ne može identifikovati kulturna

politika sa kulturom i njenim razvojem. Kulturna politika može se samo uzeti kao elemenat u kulturnom razvitu, kao njegova neosporno vrlo značajna komponenta. Međutim, ovako koncipirana obrada teme je neprihvatljiva.

Prve dvije idejne skice i to »Organi pravosuda u borbi za socijalističku izgradnju i razvoj socijalističke demokratije« i »Ostaci kontrarevolucije i njihova aktivnost protiv FNRJ« čine, po mom mišljenju, jedinstvenu cjelinu.

Idejna skica »Odnos Jugoslavije i Vatikana uz osvrt na položaj rimokatoličke vjerske zajednice« takođe je jednostrano koncipirana i to samo kao odnos Vatikana i crkve prema državi. Potpuno je zapostavljena druga strana pitanja, politika države i KPJ prema vjerskim zajednicama uopšte i katoličkoj crkvi napose. Poznato je da su postojale značajne oscilacije u politici prema vjerskim zajednicama od rata pa na ovamo, od onog doba kad su iz političkih razloga čak borci sa komesarima znali otići u crkvu, kad su pojedine brigade NOB imale svoje sveštenike i dr., te evolucija te politike od 1945. preko 1948. godine do današnjeg doba. Zapravo, ovaj odnos između države, odnosno vodećih društvenih faktora, i crkve treba shvatiti u njegovoј uzajamnosti kao jednu cjelinu. Zaslužuje takođe pažnju da i ostale vjerske zajednice i njihov odnos prema društvenim kretanjima kod nas bude istorijski istražen.

Smatram još da je iz Projekta nužno isključiti sve one elemente koji tretiraju savremeno društvo, jer u tom pogledu biće moguće dati samo izvjesne publicističke osvrte. Zato sam protiv toga da se u okviru predloženih studijskih projekata rade posebne teme o savremenim problemima. Njihova obrada spada u djelokrug drugih disciplina, a ne istorijske nauke. Pogrešan je, uvezvi logički, takođe i termin savremena istorija. Može se govoriti o najnovijoj istoriji, nedavnoj prošlosti, a ne savremenoj istoriji.

Projekat u cjelini može predstavljati samo jednu dugoročnu orijentaciju, a teme koje treba neposredno obradivati treba formulisati prema sređenosti i dostupnosti građe, kao i drugim okolnostima. Potrebno je, prema tome, u Projektu napraviti redoslijed u pogledu prioriteta pojedinih tema, koji bi obezbjeđivao sistematičnost u radu. Pitanje realizacije ovog projekta sa stanovišta saradnje republičkih instituta za istoriju radničkog pokreta samo je dotaknuto i nije se ulazilo u njegovo dublje razmatranje. Iskustvo u radu na istoriji radničkog pokreta i SKJ u pogledu formulisanja tema i različitost prilaza ovom pitanju u pojedinim republikama treba da bude ovdje iskorišteno kako bi se teme formulisale po jednom određenom kriterijumu. U sadašnjoj fazi treba da bude kao prioritetno: skupljanje i sređivanje građe u arhivskim institucijama. Državni organi i političke organizacije koje iz različitih razloga ne mogu predati izvjesnu gradu arhivima treba da je obezbijede, sačuvaju i srede. To treba da bude briga najodgovornijih faktora u našem društvu. Parallelno s tim instituti i arhivi treba da usmjere napore na izradu dokumentarističkih pomagala. Koliko mogu da pretpostavim, obrada onih aspekata socioloških i privrednih problema, koji neće zahtijevati dublja arhivska istraživanja, neće u sadašnjoj fazi predstavljati objektivno veću prepreku. Postoje takođe mogućnosti da se odmah pride izučavanju našeg

kulturnog razvoja. Na kraju, polazeći od već ranije istaknutih objektivnih okolnosti, treba pristupiti istoriografskoj obradi pojedinih političkih i drugih pitanja, držeći se maksimalno naučnih principa.

Ne bih se mogao složiti sa drugom Đuretićem u pogledu tretmana i načina odvajanja buržoaske istorijske nauke i istorijske nauke u socijalističkom društvu. Mislim da je to pitanje kod nas principijelno rasčišćeno u diskusijama među filozofima i istoričarima koji se bave istorijskom metodologijom. Jasno je da nema neutralizma u društvenim naukama, da nužno postoji određena filozofska i ideološka polazna platforma, ali u procesu naučnoistraživačkog rada dolazi se do određenih objektivnih istina (ne mislim tu na apsolutne istine), koje su jedinstvene i opšte priznate naučne istine bez obzira na ideološku polaznu osnovu. Apsolutiziranje ideoloških, a pogotovo političkih momenata, na kraju vodi takvom relativizmu koji dovodi do negiranja i same nauke. Marksistička idejna pozicija treba da omogući istraživaču optimalno mogući stepen naučnosti.

Božo JAKŠIĆ

Dozvolite mi da kažem nekoliko reči o **Predlogu studijskog projekta za istoriju socijalističke Jugoslavije** sa sociološkog, a ne sa istorijskog stanovišta, zato što je takav pristup veoma koristan za uspešnije rešenje problema o kojem razgovaramo. Tu, pre svega, mislim na dve stvari. Prvo, savremeno društvo je ono područje na kojem je neminovan i neophodan stvaralački susret sociologije i istorije. Drugo, istorija i sociologija, kao nauke o društvu, imaju neke veoma značajne zajedničke probleme i poteškoće. Neke od tih poteškoća sociologija već uspešno rešava i ta rešenja mogu da budu veoma značajna za istorijsko proučavanje procesa naše socijalističke izgradnje.

Pre svega, problem je u tome da li je ili nije moguće u proučavanju savremenog društva obezbediti i specifično istorijski pristup. Mislim da ovaj problem treba postulativno rešavati. Autori **Predloga projekta** i svi oni koji ovaj ili sličan predlog prihvataju moraju da postulativno prihvate i stav da je moguće u proučavanju savremenog društva obezbediti i specifičan istorijski pristup. Oni, pak, koji zauzmu stanovište da je taj pristup nemoguć, da je istorijsko proučavanje savremenog društva *contradictio in adjecto*, neće se ni baviti njegovom istorijom, već će svoja interesovanja usmeriti u drugim pravcima.

Voljan sam da prihvatom principijelnu mogućnost istorijskih proučavanja savremenog društva, što ne znači da ne uočavam epistemološke, društvene i druge teškoće koje taj pristup čine veoma složenim i teškim. Upravo bih želeo da ukažem na niz problema koji se odnose na mogućnost zauzimanja objektivnog i kritičkog stava prema predmetu istraživanja.

Tako, na primer, autori **Predloga** razmatraju problem distance i, donekle nejasno i neodređeno, taj problem svode na pitanje vremenske udaljenosti istoričara od događaja koji proučava i smatraju da se naš istorijski razvitak može izučavati do donošenja novog Ustava. Međutim, izvesno je da se teorija distance ne bavi samo pitanjem vremenske udaljenosti autora od nekog istorijskog događaja.

Ne treba izgubiti iz vida da se istorijom bavimo zbog sadašnjosti i budućnosti, a ne zbog puke prošlosti kao takve, ili iz neke radoznalosti da saznamo šta se to dešavalо u vremenu koje je prethodilo sadašnjem trenutku. Zato problem distance suštinski zadire u odnos između nauke i društva i sadrži pitanje da li je moguće zauzeti objektivan i kritičan odnos prema svemu onome što se u našem društву događalo i događa. Stiče se utisak, a voleo bih da je pogrešan, da su autori **Predloga projekta**, namerno ili nenamerno, zapostavili ovaj daleko bitniji aspekt teorije distance.

Osnovni preduslov da nauka odgovori na one zadatke koje pred nju postavlja društvena praksa jeste da postoje društveno povoljni uslovi za objektivan i kritičan stav naučnika prema predmetu svojih istraživanja i za naučnu delatnost u celini. Jer u društvu u kome postoje društveno povoljni uslovi za takav stav, problem distance kao vremenske udaljenosti od pojedinih događaja i ličnosti iščezava. Staviše, što se naučnici budu objektivnije i kritičnije odnosili prema svemu što se u našem društvu dešavalо i dešava, to će i društvena korist od njihove delatnosti biti veća. Ako se pokaže da je društvena praksa imala negde iluzije o svojoj delatnosti, da je grešila, to bolje po samu praksu jer će se pre oslobođiti loših rešenja i pronaći bolja. Prema tome, objektivan i kritičan odnos prema svemu što je naše društvo prošlo nije samo epistemološki zahtev da bi nauka bila nauka u Marksovom smislu reči, već i društvena obaveza naučnika koji će se istorijom socijalističke Jugoslavije baviti, jer je to uslov da bi društveni značaj njihovih napora bio veći. Stoga se ne bi moglo prihvati dosta rasprostranjeno shvatanje da »naučne institucije ne obavezuju operativnu politiku«, kako je to rečeno na strani 6 **Predloga projekta**. U savremenom svetu se operativna politika mora da temelji, istina jednim svojim delom, na dostignućima nauke. Ali, ne samo to. Daleko je značajnije da operativna politika obavezuje nauku. Naučne institucije se nalaze u određenom čvrstom odnosu prema operativnoj politici, prema vlastima i drugim faktorima politike, a i same vode određenu politiku, pa se njihovi saradnici već svojim položajem nalaze u situaciji da hoćeš-nećeš prihvataju politiku tih institucija.

Dalje, objektivan i kritičan stav naučnika, a posebno istoričara, može da ih dovede u manje ili više otvoren sukob sa određenim popularnim predstavama, tradicionalnim mitovima i zdravorazumskim objašnjenjima značaja pojedinih istorijskih događaja, uloge pojedinih ličnosti i društvenih grupa u istorijskim zbivanjima. Svima nama poznat je slučaj da je narodna tradicija jedan vojnički i politički poraz pretvorila u nacionalnu epopeju, a od turskog vazala napravila simbol borbe za oslobođenje naroda. Veoma često se posle čitanja nekih hronika iz NOB može stечi utisak da je baš taj kraj o kome hroničar piše bio tlo na kojem su se odigrali svi značajniji događaji od kojih je zavisila revolucija. Takođe se neke stvari u našem savremenom društvu fetišiziraju i mitologiziraju. Iz pojedinih materijala proizlazi da je, na primer, radničko samoupravljanje čarobni štapić i gde god se njime mahne, odnosno, gde god se samoupravljanje uvede, nestaju svi problemi i realizuje se sloboda čoveka. Nemamo, na primer, ni jedne studije koja bi pokazala društveno-ekonomsku efikasnost i materijalne troškove samoupravljanja. Isto tako,

niko još nije naučno obradio ni činjenicu da se sa razvitkom samoupravljanja na nekom području, konkretno u nekoj komuni ili preduzeću, proširuje administrativni aparat, odnosno raste broj posrednika između proizvodačkih i upravljačkih funkcija radnog naroda. O ovim problemima koje je neophodno rešiti kako na teorijskom tako i na društvenom planu trebalo je u **Predlogu projekta** nešto više reći.

Postoji još jedan problem. Da li smo u stanju da sagledamo istorijski smisao i značaj pojedinih događaja, čak i pod uslovom da smo uspostavili objektivan i kritičan odnos prema predmetu istraživanja? To je stvarno problem, a verovatno i argument onih koji u ovom trenutku odbacuju mogućnost istorijskog pristupa procesima naše socijalističke izgradnje. Međutim, to će biti problem i za buduće istoričare. Nije, na primer, isključena mogućnost da se pojavi i neka nova interpretacija određenih događaja iz istorije starog veka.

Nesumnjivo je da su izvori jedan od najznačajnijih problema ovakvog poduhvata. Poznato je da su izvori koji u savremenom društvu nastaju nezavisno od naučnih potreba samo deo izvora kojim se nauka koristi. Sve nauke vrše posebna istraživanja i stvaraju vlastite izvore, jer su izvori koji nastaju nezavisno od nauke nedovoljni, a često jednostrani i pristrasni. Stoga je korisna ideja autora **Predloga projekta** da upotrebljavaju, na primer, metod razgovora i upitnika (a zašto ne analize-sadržaja i druge?) u prikupljanju istoriografskih podataka. Istina, ova ideja nije ni originalna ni nova jer se ovaj postupak primenjivao već u Grčkoj istoriografiji. Ali, htio bih da naglasim nešto drugo. Ovaj metodski postupak se veoma često upotrebljava u sociologiji tako da se čak govori i o »anketomaniji«, ali sadrži čitav niz veoma značajnih ograničenja. Tako, na primer, ljudi pridaju najveći značaj onom segmentu istorijskog događaja u kome su sami učestvovali, ponekad zato da bi sebe istakli, a ponekad zato jer je stvarno taj segment bio najznačajniji u njihovom životnom iskustvu. U prvom slučaju susrećemo se sa svesnom obmanom, a u drugom će kazivanje biti iskreno, ali ne i istinito. Ako se ovaj i niz drugih momenata izgubi iz vida, prikupljanje podataka ovim metodskim postupcima i stvaranje izvirne građe u naučne svrhe može da bude veoma jednostrano i nekorisno.

Posebnu poteškoću izaziva činjenica da je samo deo izvora koji su značajni za nauku, a nastaju nezavisno od naučnih potreba, javnog karaktera. Postoji velik broj poverljivih, tajnih i privatnih dokumenata koji nauci nisu dostupni, a mogli bi da budu značajan izvor. Ova činjenica naročito pogađa istorijska istraživanja. Zbog toga je neophodno istraživanje latentnih struktura i procesa savremenog društva, čak i onda kada postoji odobrenja nadležnih organa o korištenju poverljivih i tajnih dokumenata u naučne svrhe.

Veliku poteškoću kritičke analize izvora koji se stvaraju u i o savremenom društvu čini i njihova obimnost. Nemoguće je da se sa obiljem izvora o našoj socijalističkoj izgradnji upozna jedan naučnik ili jedna ekipa naučnika. I dok je za dalju prošlost bio problem da se prikupe oskudni izvori, danas je problem izvršiti selekciju izvora, tim pre što su u modernoj istoriografiji veoma pooštreni kriteriji o tome što može da bude naučno verodostojan izvor. Na području selekcije izvora istorija bi mogla veoma uspešno da primeni neke postupke koje već primenjuju

sociologija, statistika i neke druge društvene nauke i da koristi dostignuća savremene elektronike. Naravno, to zahteva prethodno rešavanje čitavog niza epistemoloških, društvenih, organizacijskih i drugih pitanja.

Složenost problema o kojima je ovde reč ukazuje da su u izučavanju istorije socijalističke Jugoslavije neophodna i korisna međudisciplinarna istraživanja, kao što bi, takođe, bilo korisno da istoričari uzmu aktivnog učešća u nekim sociološkim, politikološkim i drugim istraživanjima. Zbog toga bih posebno podržao ideju autora **Predloga projekta** o međudisciplinarnim istraživanjima koja otvaraju široke mogućnosti za najefikasnije rešavanje ključnih problema. Ako se u takvim istraživanjima izgrade jedinstveni referencijalni okviri u kojima će se kretati predstavnici različitih naučnih disciplina, onda ne postoji bojazan da će »sociolozi skrojiti istoričarima kapu«, jer ni oni nemaju baš neku lepu kapu. Štaviše, ovakva istraživanja su za sociologiju neobično značajna jer bi je oslobođila izvesnih zabluda i jednostranosti.

Moram da, na kraju, izrazim sumnju prema jednom stavu u **Predlogu**. Naime, kada govore o stvaranju faktografskih rekonstrukcija pojedinih istorijskih dogadaja, autori ističu da »one ne postoje u nomenklaturi naučnih radova«, da »su svakako najminimalniji zahtev i najsiromašniji rezultat i da njihovu izradu treba prepustiti početnicima u njihovim prvim nastojanjima. Postavlja se pitanje: ko na ovom području nije početnik? Poznato je da ni jedan naučnik ne može da ima podjednako dobra istraživačka iskustva na svim područjima istraživanja jedne nauke. Neovisno od ovoga, ipak je očito da se u ovom stavu mislilo na mlađe naučne radnike. Zato treba glasno reći: na mladima svet ne ostaje, mladima svet pripada, sviđalo se to nekome ili ne. Ko će pisati istoriju socijalističke Jugoslavije ako ne oni koji su s njom izrasli. Zbog toga je svako nepoverenje prema mogućnostima mlađih naučnih kadrova dvostruko štetno. Prvo, u osnovi takvog stava стоји верovanje da se mlađi naučni kadar može zanatski obrazovati, iako je poznata činjenica da je naučni rad stvaralačka aktivnost, a ne zanat. Drugo, ovakav stav potkrepljuje klimu intelektualne i društvene osrednjosti, koju je neophodno već jednom prevazići. Upravo stvaralački napor na jednom ovakovom poduhvatu i ravnopravno objedinjavanje svih kadrova može doprineti razbijanju takve klime.

Govorio sam o nekim poteškoćama s kojima se možemo susresti u istorijskom istraživanju socijalističke Jugoslavije. Ali, neovisno od svih poteškoća trebalo bi podržati nastojanja autora **Predloga projekta** i pružiti im praktičnu pomoć, jer je njihov poduhvat veoma značajan. Da završim rečima jednog sociologa: »Pa ipak, ako hoćemo da shvatimo, bar delomično, pravu prirodu društva u kome živimo, nipošto ne treba da se odrekнемo proučavanja važnih društvenih pojava samo zato što u oblasti činjenica ne raspolažemo apsolutno utvrđenim i proverenim podacima...«.

Dr Kemal HRELJA

Čitajući ovaj Prijedlog studijskog projekta za istoriju soc. Jugoslavije, čiji je autor Institut za izučavanje radničkog pokreta, stekao sam uvjerenje da treba svesrdno podržati ovaku inicijativu i pozdraviti je

bez obzira na to što možemo na Prijedlog stavljati izvjesne primjedbe. Istina, u istoriji naroda Jugoslavije postoji jedan interval koji bi trebalo premostiti, mislim na period do 1945. godine, međutim, vjerujem da će i taj interval u međuvremenu biti premošćen. Akcija za pisanje istorije socijalističke Jugoslavije, kao kompleksnog rada koji će pokušati da osvijetli naša društvena kretanja u vremenu od oslobođenja do danas, biće uistinu prvi pokušaj jednog naučnog i kritičkog prilaza objašnjenu mnogih pojava i fenomena u našem društvu. To do danas nije učinila ni jedna druga nauka (kao ni one koje se oficijelno izučavaju na univerzitetima — na primjer sociologija, ekonomski istorija, ekonomika i sl.). Jedan takav naučni, objektivan kritički prikaz u jednom takvom obuhvatnom djelu bio bi svakako koristan našem društvu.

Znam da je poslije rata u Japanu napisano oko šest istorija Japana koje obuhvataju period od drugog svjetskog rata do danas. Dakle, u Japanu se pokazuje znatna aktivnost a i »smjelost« na istorijskoj obradi savremenog perioda. Od autora tih istorija dvojica su komunisti. Pregleđajući neke od ovih istorija stekao sam utisak da njihovi autori obrađuju nedavnu prošlost Japana bez obzira što i kod njih u krugovima istoričara postoji shvatanje da je potrebna vremenska distanca da bi se bolje moglo sagledati ono što se događalo juče.

Htio bih da budem sasvim konkretni i da se ograničim samo na dvije stvari u vezi sa Prijedlogom studijskog projekta. Naime, kada se govori o tome kako bi trebalo u toj istoriji analizirati ekonomsku bazu Jugoslavije i na osnovu toga sigurnije i bolje sagledati kretanje društvene nadgradnje, mislim da nema mjesta dilemi koju autori ovog Prijedloga ističu na strani 35: »...da li ovaj Projekt shvatiti kao razvoj našeg privrednog sistema i privrednog razvitka ili isključivo kao privredni razvoj...« Mislim da se tu ne može uopšte postavljati alternativa, nego treba i jedno i drugo obraditi. Mi do danas nemamo jednog dobrog prikaza razvitka privrednih sistema kod nas. Na posljednjem zasjedanju Saveza društava ekonomista u Novom Sadu izneseni su brojni kritički, naučni i dokumentirani prikazi i analize našeg postojećeg privrednog sistema. Sugerishem budućim autorima da obrate pažnju na materijale sa ovog savjetovanja jer će u njima naći veoma korisnih i objektivnih misli o našem privrednom sistemu. Napominjem da smo mi od oslobođenja do danas imali više privrednih sistema koji su se smjenjivali i da u istoriji socijalističke Jugoslavije treba da nađe mjesto prikaz tih privrednih sistema. Naime, ako bi se pisalo samo o privrednom razvitku Jugoslavije i pri tom se zapostavio prikaz razvitka privrednih sistema, ne bi se u tom slučaju mogla osvijetliti uloga subjektivnog faktora u privredi Jugoslavije.

Drugo, smatram da analizu i obradu privrednih sistema i privrednog razvitka Jugoslavije treba izvršiti po regijama, to jest po republikama. Takva namjera se ne naslućuje iz prezentiranog Prijedloga studijskog projekta. Ne ulazim u ocjenu koliko bi takvo razmatranje po regijama u istoriji socijalističke Jugoslavije bilo neophodno za prikaz razvitka, recimo, političkih institucija i drugog. Međutim, ponavljam, kod prikaza privrednih sistema i privrednog razvitka obrada po republikama ima punog opravdanja. Jugoslovenski privredni mozaik sastavljen je iz regionala koji na sebi nose veoma izrazite pečate svog istorijskog nasljeđa, koje

čak ni našim poslijeratnim veoma intenzivnim i planskim privrednim razvitkom nije prevaziđeno. Upravo zbog toga prikaz privrednog razvijenja naših zemalja od oslobođenja do danas po republikama bio bi istovremeno provjera cjelishodnosti i opravdanosti naše ekonomske politike, koja je inače pravno i institucionalno nosila u sebi načelo skladnog razvijenja privrede Jugoslavije kao cjeline i pojedinih njenih republika. Zbog toga ne bi se mogla shvatiti niti objasniti konstelacija kompleksa društvenih odnosa npr. Bosne i Hercegovine ako se mnogi odgovori za to ne potraže u njenom specifičnom privrednom kretanju. Svakako da takvo razmatranje privrednog razvijenja po pojedinim republikama predstavlja postojanje takvog pregleda i za cijelu Jugoslaviju, jer privrede republika sa svim svojim specifičnostima ipak čine samo integralni dio jugoslovenske privrede i njenog privrednog kretanja.

Duško OTAŠEVIĆ

Nominalno upoznavanje dokumentarne građe institucija koje ih prikupljaju, čuvaju, sređuju ili obrađuju može da stvori pogrešnu sliku o stvarnom stanju. Broj dokumentarne građe nije isto što i kvalitet potreban za stvaranje osnove od koje treba da počnu svi istraživački napor.

I pored toga što je 1945. donesena »Odluka o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina«, 1950. godine »Opšti zakon o državnim arhivima« i 1952. »Uputstvo o prikupljanju, čuvanju i povremenom škartiranju arhivskog materijala«, nepoštivanje istih i čudna praksa i odnos prema dokumentarnom materijalu još u potpunosti nisu omogućili stvaranje nekog određenijeg statusa ko, što, koliko i kako treba da čuva. Što se tiče arhivske građe za poslijeratni period čini se da smo još uvjek na sporednom kolosijeku, a uspješni naučnoistraživački rad moguće je preduzimati na osnovu sređene građe. Potrebno je, znači, sve ovo posmatrati malo šire nego što je dotaknuto u Predlogu projekta.

Kod nas još nije stvorena ocjena stvarne vrijednosti dokumentarne građe na jednom širem, opštem planu. Obično se za to navode objektivni razlozi i specifičnosti našeg poslijeratnog razvijenja. U stvari, radi se o subjektivnim stavovima u gradaciji prioriteta društvenih potreba. Neosporna je činjenica da je o sudbini arhivske građe ponekad odlučivao samo jedan čovjek — nestručnjak. On, naravno, nije umio da ocijeni značenje svojih postupaka. Kako drugačije shvatiti spaljivanje i bacanje u otpad brojne i vrijedne arhive pri Sreskom narodnom odboru u Tuzli, izvršene samo zato da se oslobole prostorije, bez konsultacije ustanova i zainteresovanih za njeno čuvanje i sl. Ili, spaljivanje čitave dokumentacije Glavnog štaba omladinskih radnih brigada sa izgradnjom omladinskih pruga. I ovdje su odgovarajući arhivi, muzeji i slične institucije zaobiđene. Ovi primjeri, izneseni iz niza drugih, mogu nam pomoći da stvorimo predstavu kako institucije koje se bave prikupljanjem arhivske građe u svom radu nailaze na teškoće: ponekad opravdane, češće nerazumljive, a u većini slučajeva i nepotrebne.

U Zakonu o arhivima, koji je donijela Narodna skupština NRBiH 23. III 1962., jasno su utvrđeni zadaci arhivskih ustanova. Prema tekstu

Zakona, arhivi prikupljaju arhivsku gradu i time popunjavaju svoje fon dove i zbirke, staraju se o zaštiti arhivske grade i u tom cilju vrše nadzor nad čuvanjem ove grade koja se nalazi kod državnih organa, ustanova, privrednih i drugih organizacija i pojedinih građana, prikupljenu arhivsku gradu stručno sređuju i omogućuju njeno korišćenje u javne, naučne i druge društvene svrhe, naučno obrađuju i objavljaju arhivsku gradu koja se nalazi u njihovim fondovima i zbirkama.

Moderna arhivistika ima svoje naučne principe. Vidjeli smo, međutim, da ona često nije u stanju da odgovori tim svojim, za istorijsku nauku fundamentalnim, zadacima.

Da bi se pravilno shvatila nužnost opsežnog prikupljačkog rada dokumentarne grade za poslijeratni period, može poslužiti i stanje postojećih fondova u Istorijском arhivu Beograda, što nije neki izuzetak, jer je slično stanje i u drugim centrima, sem donekle, sredenijeg i kvalitetnijeg u slovenačkim arhivima. I pored opsežnog prikupljačkog i popisivačkog rada, došlo se do gotovo zabrinjavajuće konstatacije da za period 1944—1952. ima najmanje sačuvane grade, a da za godine neposredno po oslobođenju sačuvana grada predstavlja pravu rijetkost. Međutim, sigurno je da će budući istraživači poslijeratne istorije Beograda pokazati najviše interesovanja baš za prve godine po oslobođenju Beograda, jer je to period izgradnje i stabilizacije novog društvenog sistema, borbe protiv ostataka elemenata buržoaskog društva, obnove i izgradnje porušenog grada, napora radnih ljudi za što brže normalizovanje privrednog i kulturnog života, ukratko, to je bio period formiranja novog društva. U takvoj situaciji društveno-političke organizacije su bile nosioci brojnih organizovanih akcija, ali, nažalost, veći broj nije shvatio značaj i istorijsku vrijednost pisanih dokumenata. Prikupljači poslijeratne dokumentarne izvore grade znaju koliki je napor potrebno uložiti da se dođe, recimo, do nekog originalnog proglaša, letka, plakata i slično, a vrlo često sav trud ostaje uzaludan.

Znamo da je poslije Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća (od 5. XII 1946) od strane specijalnih komisija izvršena primopredaja privatnih preduzeća i da o tome postoje zapisnici i druga akta. Gdje su ti zapisnici? Preduzeća su trebala da ih čuvaju u svojim arhivama. Tražeći ih za potrebe Muzeja revolucije BiH, pronäšli smo nekoliko, a o ostalima niko ništa ne zna, a u preduzećima se »čude« kako su mogli nestati. Sličan je slučaj i sa gradom vezanom za rad radničkih savjeta u preduzećima. Nije rijedak slučaj da pojedine društveno-političke organizacije ne vode računa o svojoj dokumentaciji, već je, čim joj prestane operativna vrijednost jednostavno bace na tavan, u podrum i sl., bez potrebnih oznaka, reda, ispisanih podataka o vrsti i nazivu materijala. Često se, prilikom seljenja u nove prostorije, materijal ostavlja gdje je bio i nezaštićen. Odatle se raznosi, uništava i propada. Ponekad se to radi nesvjesno, a najčešće iz neznanja. Istovremeno, to je jasan dokaz da ne postoji opšte shvatanje da je arhivska grada istorijski spomenik koji narodi čuvaju kao svaki drugi kulturni spomenik. Navedeni primjeri pokazuju da onima koji to ne shvataju nisu dovoljni ni zakoni, pogotovo ako se oni koji te zakone donose ne staraju da se zakoni i u praksi sprovedu.

Stanje građe poslijeratnog perioda i postojeći odnos nekih društveno-političkih organizacija prema sopstvenoj istorijsko-dokumentarnoj gradi nedvosmisleno nalaže striktno pridržavanje postojećih uredbi kako bi se konačno jasno odredio odnos prema arhivima, institutima, muzejima i sličnim ustanovama. Da bi se ubuduće izbjegao sličan stav, u već navedenom republičkom Zakonu o arhivima utvrđeno je da arhivi direktno saraduju sa državnim organima, ustanovama, privrednim i društvenim organizacijama i organizuju mrežu povjerenika i saradnika na području svog djelovanja.

Treba pokrenuti i pitanje šta predstavlja istorijsko-dokumentarnu građu za poslijeratni period. Primjera radi, finansijska djelatnost, iz opravdanih razloga predstavlja najbrojniju i najsređeniju vrstu dokumentacije. Kako iz toga izvući ono što ima istorijsku vrijednost. Praksa je pokazala da ne postoji neki određeni kriterij u ocjeni vrijednosti najnovije izvorne građe. Dolazi do nerazumijevanja, neslaganja i polemisanja o tome što ima istorijsku vrijednost, a što ne. Tako se prave i razna, neprihvatljiva poređenja i iz njih izvlače zaključci.

Poslijeratnoj tematici obično se prilazi površno bez korištenja izvorne građe, što joj daje žurnalistički karakter. Istoričari se, nažalost, rijetko prihvataju proučavanja naše najnovije istorije, pa su najčešći njeni autori politikolozi i politički radnici. Za takav svoj stav istoričari navode niz razloga, a kao najvažniji da još uvijek naša arhivska služba prvenstveno prikuplja, ponešto sređuje i vrlo malo publikuje arhivsku građu i to onu stariju, da je poslijeratna u mačehinskom odnosu, nedovoljno prikupljena i uopšte nesređena. Ima ovdje još jedan momenat, a to je što se kod većine istoričara ukorijenilo mišljenje da je granica istorijske građe 1918. godina. Dalje je ona samo recentna. Rjeđi je slučaj pomjerenja granice do 1945, ali ni koraka dalje. Zna se da je za period narodnooslobodilačke borbe i stvaranja nove Jugoslavije pribrano i objavljeno prilično građe i preglednih hronika i prikaza, koji su, čak i onda kada su prikupljeni i pisani, u vrijeme samih zbivanja, u znatnoj mjeri imali karakter istorijske dokumentacije. Istina je, međutim, da ta objavljena građa nije i ona najvažnija koja je potrebna za istorijsku analizu i uopštanja. Stoga je na istoričarima prvenstveni zadatak da uz pomoć društva, jer su sami nemoćni, povećaju angažovanost na čuvanju, sređivanju i objavljivanju izvorne građe naše nove istorije. Na njima je konačno da izvrše i naučnu obradu tih istorijskih zbivanja.

Pored složenog pitanja istorijske građe, njene vrijednosti, sređenosti i potpunosti, u orientaciji prema istorijskim istraživanjima, treba voditi računa o načinu prilaženja istraživanjima, tj. po dimenziji. Nije, zaista, još moguće o svemu dati opsežne studije. Za početak moguće je doći prije svega do niza faktografskih pregleda koji bi našoj najnovijoj istoriografiji poslužili kao nužna i dragocjena baza u stvaranju neophodnih elemenata za cijelovitiju istorijsku rekonstrukciju i pravilna istorijska tumačenja.

U diskusiji ograničiću se samo na Studijski projekt pod tačkom 8., a to je »Međunacionalni odnosi u Jugoslaviji 1943—1963«, koji je obuhvatio niz važnih pitanja za proučavanje i osvjetljavanje međunarodnih odnosa u našoj društvenoj zajednici i njihov značaj za naš dalji socijalistički razvitak. Mislim da je nepotrebno zadrzavati se na iznošenju dobrih strana ovog Projekta, pa to neću ni činiti. Iznosim neke prijedloge iz kompleksa međunarodnih odnosa koji bi, po mome mišljenju, mogli da doprinesu u izvjesnom smislu potpunijem obradivanju nacionalnih odnosa, jednog vrlo važnog pitanja u novijoj istoriji naših naroda.

Nacionalno pitanje, kao što se vidi i u Predlogu studijskog projekta za istoriju socijalističke Jugoslavije, isprepliće se i sa nizom drugih pitanja koja se predviđaju u obradi istorije socijalističke Jugoslavije. Nije na primjer moguće obraditi teme kao što su: razvoj društveno-ekonomskih odnosa, preobražaj radničke klase u uslovima socijalističke izgradnje, razvoj privrede, politički sistem, društveno-političke organizacije, Savez komunista Jugoslavije i međunarodni radnički pokret, međudržavne odnose, razvoj kulture kao i druga pitanja (aktivnost kontrarevolucionarnih elemenata protiv SFRJ, odnosi Jugoslavije i Vatikana s posebnim osvrtom na položaj rimkatoličke vjerske zajednice), a da se ne dotakne i nacionalno pitanje. Međutim, o svemu tome ne mislim govoriti, već ću se osvrnuti samo na neke detalje.

Jedno od vrlo interesantnih pitanja u oblasti nacionalnih odnosa kod nas svakako je stvaranje Bosne i Hercegovine kao federalne jedinice u okviru federacije jugoslavenskih naroda. To je jedina republička zajednica u kojoj ne živi u ogromnoj većini jedna nacija, a koja se nije ni formirala kao država jedne određene nacije. Takvo specifično prilaženje i rješavanje nacionalnih odnosa u Bosni i Hercegovini u okviru jugoslavenske zajednice nesumnjivo predstavlja vidan doprinos marksističkoj teoriji i praksi o nacionalnom pitanju. Pri obradi pitanja postanka bosansko-hercegovačke Republike pored istorijskih i pravnih dokumenata može poslužiti i memoarska građa iz knjige Tako je rođena nova Jugoslavija (»Kultura«, Beograd 1963), naročito sjećanja drugova Rodoljuba Čolakovića i Osmana Karabegovića, koji su iznijeli osnovne stavove partijskog rukovodstva o položaju Bosne i Hercegovine u novoj jugoslavenskoj državnoj zajednici.

Kad već govórim o Bosni i Hercegovini, mislim da je neophodno potrebno za istoriju socijalističke Jugoslavije potpunije obraditi nacionalne odnose u Bosni i Hercegovini, jer ona, zbog specifičnih nacionalnih obilježja koji su karakteristični za čitavu zemlju, u mnogome predstavlja Jugoslaviju u malom, pa se, upravo, u Bosni i Hercegovini u punoj mjeri sprovode i provjeravaju principi značajni i karakteristični za cijelu našu društvenu zajednicu: Bosna i Hercegovina može da posluži kao primjer razvjeta naših međunarodnih odnosa i socijalizma.

Pravilno rješavanje međunarodnih odnosa u Bosni i Hercegovini, gdje ravноправno i u bratskim odnosima žive zajedno izmiješani Hrvati, Muslimani i Srbi, poučan je primjer ispravne nacionalne politike u socijalizmu i u osnovi pravilno rješavanog nacionalnog pitanja u praktičnom.

životu. Zbog toga, upravo, razvoj međunacionalnih odnosa u Bosni i Hercegovini predstavlja važan naučnoistraživački interes u nacionalnim odnosima u socijalističkoj društvenoj zajednici.

U Projektu se, uglavnom, govori o nacionalnim odnosima kao odnosima republika — federacija i obratno. Međutim, ja mislim da je to samo jedan vid nacionalnih odnosa, jer su oni u stvarnosti kudikamo širi i obuhvatniji. Nacionalni odnosi podrazumijevaju, takođe, i odnose među republikama, kao i jedan poseban aspekt tih odnosa — unutrašnje odnose u pojedinim našim republikama. Bez ovakvog pobližeg sagledavanja i nijansiranja svih tih odnosa mislim da nije moguće dati objektivnu ocjenu međunacionalnih odnosa u našoj socijalističkoj zajednici. Odnosi između republika i federacije, kao i odnosi među republikama, te odnosi u svakoj pojedinoj republici, predstavljaju komponente za jedno kompleksnije izučavanje najnovijeg razvijanja u nacionalnim odnosima. Nacionalni odnosi u svakoj pojedinoj republici kao poseban i vrlo značajan vid nacionalnih odnosa uslovjeni su činjenicom da skoro u svakoj od naših republika žive narodi različitih nacionalnosti, s tom razlikom što Bosnu i Hercegovinu kao centralno jugoslovensko etničko područje naseljava stanovništvo istina različite nacionalne strukture, ali u cijelosti slavenskog etničkog porijekla. Sve ostale naše republike imaju u manjem ili većem obimu još i dio stanovništva stranog etničkog porijekla, koji se u uslovima socijalističke Jugoslavije životno povezuju sa svim ostalim jugoslavenskim nacijama, zadržavajući izvjesne karakteristike svoga ranijeg etničkog porijekla. Usljed istaknute složenosti nacionalnih odnosa u našim republikama pojavljuje se i u praktičnoj politici uvažava posebni faktor — razvijanje vlastitih nerazvijenih područja i u vezi s tim politika investiranja. To se reflektuje i na kulturno-prosvjetne i zdravstveno-socijalne, kao i druge privredno-ekonomske mjere. S druge strane, u republikama posebnu važnost dobiva društveno samoupravljanje i dalje razvijanje komunalnog sistema, koji u našim složenim nacionalnim odnosima pospješuje jedan intenzivan integracioni proces u prevazilaženju užih nacionalnih okvira. Zato je za objašnjenje nacionalnih odnosa i njihov dalji uspješan razvitak u našoj zemlji nedovoljno obraditi samo — kako se u Projektu navodi — »borbu za ekonomsku ravnopravnost, razvijanje nerazvijenih područja, način sливanja sredstava u centralne fondove, razdiobu ovih sredstava, pravac investicionih ulaganja, raznovrsne stepene međurepubličke integracije i privrednog komplementiranja« u okviru federacije. Obrada naše savremene istorije mora dakle podrazumijevati i obradu nacionalnih odnosa u okviru republika.

O svemu ovome postoje brojni materijali, pa će i ta okolnost doprinijeti da se sva ova problematika što kompleksnije sagleda.

Nacionalni odnosi unutar pojedinih republika značajni su, pored ostalog, zbog toga što se na taj način mogu u dobroj mjeri proučavati problemi u vezi sa definisanjem jedinstvenog interesa federacije kao socijalističke zajednice svih nacija ili interese republika i pojedinih nacija, te interese nacionalnih grupa (narodnosti) i na kraju interese pojedinaca kao pripadnika određene nacije u užem smislu i člana socijalističke zajednice u širem smislu. To je važno i u slučaju kada su ti posebni interesi relativno identični a kada se i košto, i zbog čega razlikuju; da li je uvijek moguće iznaći zadovoljavajuća rješenja i kako je to

moguće rješavati u višenacionalnoj socijalističkoj zajednici u kojoj uslijed postojanja više nacija i društvenih protivrječnosti postoje i nacionalne protivrječnosti. Proučavanje nacionalnih odnosa u kojima se isprepliću interesi federacije, republika, pojedinih nacija i narodnosti, te njenih pripadnika u pojedinim republikama pomoći će da se sagledaju i izvjesni novi oblici nacionalizma koji se javlja u socijalističkim uslovima.

U sklopu nacionalnih odnosa mislim da bi trebalo obraditi mnogo-brojne oblike saradnje u kojima se manifestuje jedinstvo naših naroda. Politika bratstva i jedinstva, koja je imala razvojni put od zajedničke borbe protiv režima stare Jugoslavije i oružane borbe protiv okupatora do razvijanja u naše vrijeme raznih oblika privredne i kulturne integracije, zaslužuje da joj se posveti naročita pažnja. U stvari, ovakav put, put ekonomskih integracija, razvijanje kulturne saradnje i svih drugih vidova aktivnosti vodi ka smanjenju nacionalnih razlika. To je, upravo, put koji je stalno trasirala KPJ, odnosno SKJ.

U vezi sa razvojem nacionalnih odnosa kod nas u predviđenoj istoriji socijalističke Jugoslavije određeno mjesto treba da zauzme pitanje jugoslavenskoga — prema Edvardu Kardelju — »nastaje na osnovu zakonitih društveno-ekonomskih tendencija koje vode ka višim oblicima međunarodne saradnje i ujedinjavanja i koje će u budućnosti obuhvatiti sve šire nacionalne oblasti i sve veći broj društveno-ekonomskih funkcija«.

Koji su elementi jugoslavenskoga u našoj stvarnosti, u našem pravnom, ekonomskom i kulturno-političkom životu, kako se ono manifestuje i odražava u životu pojedinih naših naroda, pozitivne i negativne strane jugoslavenskoga i njegove perspektive, odnos jugoslavenskoga prema nacionalnim osobenostima, nacionalnom razvoju i društvenom samoupravljanju, odnos prema proleterskom internacionalizmu, sve su to pitanja kojima u obradi savremene istorije socijalističke Jugoslavije treba dati odgovarajuće mjesto. Proučavanje tih pitanja i odnosa biće sigurno od koristi i za dalje razvijanje istinskih socijalističkih nacionalnih odnosa u našoj zemlji. Naučna razrada prakse u našim međunarodnim odnosima doprinijeće i marksističkoj teoriji o nacionalnom pitanju u višenacionalnoj socijalističkoj zajednici. To će — konkretnije govoreći — predstavljati doprinos teoriji o nacionalnom pitanju u socijalizmu.

Miodrag BOGIĆEVIĆ

Mislim da je sama zamisao da se napiše istorija socijalističke Jugoslavije najmanje sporna. Rekao bih čak da, kada se radi o takvoj jednoj potrebi, očiglednoj i u materijalu pripremljenom za ovu diskusiju obrazloženoj, nisu nužne diskusije. Niz okolnosti ukazuje na opravdanost ovakvog poduhvata, među ostalim ove:

— vremenski period razvoja socijalističke Jugoslavije, koji već nije tako kratak; — potrebe raznih škola i drugih obrazovnih djelatnosti, gdje je, u mnogim slučajevima, tematika našeg novijeg razvitka prilično zanemarena, različito interpretirana, nesistematično obrađivana; — zadatak istoriografije da se temeljite bavi novijom problematikom, pa prema tome i korisno opprobavanje njenih snaga na jednom nadasve važnom i složenom poslu itd.

Potreba je, dakle, po mom mišljenju, očigledna. Ali, takva jedna konstatacija nipošto nije dovoljna, jer, kao što se vidi iz Predloga studijskog projekta, nakon toga slijedi obilje poteškoća i problema s kojima se treba suočiti.

Nisam istoričar, pa se zato i ne želim da upuštam u mnoge iznesene dileme stručno-metodske prirode (premda se čini da su odgovori na njih dati često odveć kategorično i samosvjesno). Ograničiću se samo na nekoliko opštih marginalnih napomena koje se tiču društvenog aspekta ovog pitanja, kao i nekih aspekata savremene kulturne istorije.

Prije svega, treba odmjeriti i realne mogućnosti izvođenja ovako široko koncipiranog plana. U tom pogledu poučan je primjer oko pisanja istorije SKJ, gdje se započelo od osnovnog — kraćeg pregleda, da bi se, nakon toga, nakon izmjene mišljenja i kritičkog procjenjivanja, rad dalje razvijao i usmjeravao.

Smatram da je to bio dobar put. Bilo je osnovno da se jedan pregled pojavi, a on nesumnjivo utire put zamašnjim zamislima i istraživanjima. Ovaj primjer je samo slučajna analogija, jer mislim da bi inače bilo dobro prije svega raspravljati o jednom efikasnijem, konciznijem projektu izrade kraćeg pregleda ovog razvijka. Takav projekat (ili, još bolje, njegov rezultat), bez ambicije da uđe u razradu svih detalja i problema, omogućio bi plodniju razmjenu mišljenja. Uostalom, takva jedna knjiga bila bi praktična podloga za diskusiju o istoriji socijalističke Jugoslavije. Ovako, mi smo već na samom početku suočeni sa previše pitanja i dilema datih apstraktno, dok bi jedan postojeći pregled istorije ovog dvadesetogodišnjeg perioda omogućio mnogo praktičniju diskusiju i konkretnije sagledanje poteškoća i problema koje treba razriješiti. Razumije se da bi karakter takvog djela bio prilično različit od ovoga kakvo se sad zamišlja. On bi bio praktičniji, a rad bi se mogao obaviti i u kraćem roku i sa manje ljudi.

Dalji problem u radu na istoriji socijalističke Jugoslavije postavlja se u smislu angažovanosti autora u vrednovanju pojedinih etapa i događaja. Preciznije rečeno, smatram da pisanje ove istorije ne može biti pristrasno ni nepristrasno, nego da mora izraziti smisao našeg društveno-ekonomskog razvoja. Ovo spominjem zato što smatram da ne bi bilo dobro ako bi rad na istoriji socijalističke Jugoslavije bio shvaćen kao kabinetsko prosuđivanje stručnjaka o minulim dogadajima. Mislim da je jedan od bitnih uslova da i nosioci ovih dogadaja budu uključeni u taj rad ne samo kao objekti nego i kao subjekti. Drugim riječima, ne samo da daju intervjuje, nego da daju i ocjene. Sve ovo spominjem imajući u vidu neke slabosti koje su se do sada javljale prilikom prosuđivanja o izvjesnim pitanjima iz naše društveno-političke i ekomske problematike.

Povodom specifičnosti predvidene sadržine istorije socijalističke Jugoslavije treba imati na umu da to nije »čista« istorijska materija, da ona ima svoj društveno-politički i ekonomski kontinuitet, da bi stručno-istorijska metodologija bila nedovoljna bez mnogih socioloških, političkih, ekonomskih i drugih zahvata. Ukoliko bi se, kao što iz Projekta proizlazi, rad svodio na to da samo istoričar bude nadnesen nad sve izvore koji su pobrojani, postoji opasnost ili gubljenja u njima ili takođe svojevrsnog subjektivizma. Čini mi se da mnoge dileme ove vrste u

samom Projektu nisu naznačene, a da bi to bilo korisnije od izvjesnih opštih digresija i polemika koje su u njemu sadržane. Kratko rečeno, smatram da ovaj rad ne bi mogao da bude usko istorijski, nego i društveno-politički u najboljem značenju te riječi. Istina, u Projektu se napominje da će se pristupiti obradi završenih događaja ovog perioda. Ali, postavlja se pitanje da li je sasvim pouzdan ovakav pristup, jer je poznato da takvi događaji (koji se u Projektu navode) predstavljaju samo određene vidljive manifestacije jedne suštine koju treba predstaviti i imati u prvom planu. Analizirati specifikum naše socijalističke izgrađnje, primjer koji zaista ne može da se svodi na konvencionalno razmatranje, zahtijeva punu mjeru i kritičnosti, ali i angažovanosti. Sva ostala strahovanja, o kojima se govori u materijalu, tada su nepotrebna (politički oportunitet i ograda da »naučne institucije ne obavezuju operativnu politiku«, pitanje ličnosti itd.).

Zbog toga i smatram da bi jedan pregled, mada se o njemu kao obliku i vrsti rada pejorativno govori u Projektu, bio konkretna polazna osnovica ovakvog posla, istovremeno sa studijskim projektima i ostalim pripremama za potpuniji naučni zahvat. U tom smislu ne bi se moglo lako složiti sa tvrdnjom da u pregledima po pravilu »nema istraživačkog doprinosa«. Naprotiv, oni treba da budu važno ishodište za dalje naučne doprinose. S tog stanovišta mislim da i kritika Pregleda istorije SKJ, data u Projektu, može da se shvati samo uslovno, jer su navedene zamjerke ipak nedovoljno rječite kada se ima u vidu značaj cjeline.

Povodom predloženog Projekta teško je ulaziti u sve detalje, ali bi i tu mogao da se navede niz kritičkih primjedbi, na primjer povodom izvora i literature koja je navedena. Tako se u literaturi za odnose sa socijalističkim zemljama spominju samo »radovi naših rukovodilaca« i još dva teksta, dok je u našoj dosadašnjoj praksi iz ove oblasti objavljeno mnogo značajnih priloga nesumnjive i specifične naučne vrijednosti. A tako je i sa nizom drugih tema koje se ovdje navode, ponekad sa izvjesnim subjektivnim pristupom i procjenom vrijednosti.

Prethodni studijski projekti treba da prethode širem uobličavanju naše novije istorije i to je u Projektu umjesno istaknuto. Međutim, uz sve ograde koje su date, način kako su njihove polazne teze formulirane upućuje na potrebu mnogo temeljitijeg razmišljanja o suštinskim pitanjima i problemima. Dovoljno je kao ilustraciju uzeti studijski projekt »Razvoj kulture« dat, istina, u vidu nekoliko »indikativnih podataka«. Suviše sumarno naznačivanje izvjesnih opštih pretpostavki, s posebnim isticanjem pitanja mehanizma društvenog samoupravljanja, kulturne politike i njenog uticaja na kulturni razvitak i saradnju nacionalnih kultura ne omogućuju u samom projektu upućivanje i ka drugim bitnim pretpostavkama našeg novijeg kulturnog razvijatka. Takve su pretpostavke u izmijenjenoj suštini kulturnog stvaranja i djelatnosti, u njegovim dinamičnim razvojnim etapama koje su u najtješnjoj vezi sa društveno-ekonomskim razvijatkom, u specifičnostima i međuzavisnostima pojedinih njegovih vidova, u otvaranju ka kulturnom stvaranju u svjetskim okvirima itd. Ovako dat, projekt je sasvim nedovoljan i ne zadovoljava čak ni okvire za jedno uopšteno predavanje o savremenom kulturnom razvijatku.

Izvjesna strahovanja koja se u Projektu ponegdje podrazumijevaju u smislu kako nas gledaju iz inostranstva i kako će gledati na ovakav istorijski zahvat mislim da su nepotrebna. Za nas je osnovno da vodimo računa o suštini i istini naše socijalističke revolucije i razvitka, a ona svojim dostignućima, složenostima, problemima, služi kao najbolji temelj za postizanje istorijske istine. Puna mjera objektivnosti podrazumijeva shvatanje svih nužnosti, svih protivrječnosti koje su dio jednog jedinstvenog i specifičnog procesa našeg društveno-ekonomskog razvitka. Zato smatram da Projekt daleko više treba da podrazumijeva ove uslove, manje se u početku baveći izvjesnim detaljima koji su sada dati i koji mogu da usmjere pažnju na parcijalno sagledanje, izolovanu analizu i sl.

Prema tome, ovakav projekat shvatam kao naznaku jednog korisnog i potrebnog pothvata, koji u prvoj etapi treba postaviti sa manjim ambicijama i ostvariti ga u doglednjem roku, pripremajući istovremeno i širi, temeljiti zahvat.

Fadil BUTUROVIĆ,

Predlog studijskog projekta za istoriju socijalističke Jugoslavije predviđa izradu 9 studijskih projekata, koji su medusobno u tolikoj mjeri povezani da je potrebno izvršiti njihovo djelomično sažimanje. Ovo utočilište prije što bi se prihvatanjem predložene koncepcijске sistematike desilo da se ista ili slična materija nepotrebno ponavlja, a ovo bi imalo za posljedicu dupliranje posla, gubljenje osnovne niti, nepotrebno detaljiziranje i drugo tako da bi se vjerovatno umanjio kvalitet ovog inače pažnje vrijednog pothvata.

Sistematika bi, po mom skromnom mišljenju, trebala da izgleda ovako:

1. oružana borba naroda Jugoslavije i pobedonosni završetak NOR-a — osnovni uslov za stvaranje nove Jugoslavije:
  - a) istorijat oružane borbe,
  - b) politički aspekti oružane borbe,
  - c) radnička klasa — predvodnik oružane borbe naroda;
2. nova Jugoslavija u posljeratnom periodu:
  - a) osnovne političko-ekonomске karakteristike,
  - b) period od 1943—1945. godine,
  - c) period od 1945—1946. godine,
  - d) period od 1946—1952. godine (prelazni period),
  - e) period od 1952—1964. godine;
3. društveno-ekonomski odnosi i privredni sistem:
  - a) razvoj privrede u socijalističkoj Jugoslaviji,
  - b) razvoj nauke i kulture,
  - c) institucionalni i organizacioni okviri koji su omogućili ostvarenje socijalističkih društvenih odnosa;
4. politička istorija socijalističke Jugoslavije:
  - a) rješavanje nacionalnog pitanja razvijanjem saradnje i učvršćivanja jedinstva jugoslavenskih naroda,
  - b) jugoslavenstvo — najviši izraz i simbioza nacionalnih osjećanja jugoslavenskih naroda,

c) transfer radne snage i izrastanje urbalnih naselja putem stvaranja gravitacionih centara,

d) političke organizacije u novoj Jugoslaviji —

SKJ,

SSRNJ,

Sindikat,

ostale društvene organizacije,

e) vjerske zajednice u novoj Jugoslaviji,

f) međudržavni odnosi,

g) SKJ i međunarodni radnički pokret.

Predložena struktura studijskih projekata ima svoje jake razloge »za« i to zbog toga što je u istoj dosljedno sproveden logički pristup i redoslijed, čime je primijenjen istorijski metod obrade. To, razumije se, ne znači da možda neki sličan predlog ne bi bio adekvatniji ukoliko bi uvažio razloge koji su istaknuti.

Međutim, pored predložene izmjene koja je više metodske prirode smatram da i u oblasti društveno-ekonomskih odnosa treba posebno i centralno mjesto dati pitanju izgradnje našeg privrednog sistema i ekonomske politike koja je stvarana u specifičnim društveno-ekonomskim uslovima, tj. u borbi protiv kapitalističkih ostataka s jedne i u borbi protiv hegemonističkih tendenca staljinističke ideologije s druge strane. U toj i takvoj svojeobraznoj situaciji trebalo je izgraditi i razraditi teoriju socijalističkog razvoja i pronaći adekvatna praktična rješenja kako bi se zemlja izvela iz privredne nerazvijenosti i izgradili temelji socijalističke Jugoslavije. Kako je ova izgradnja vršena u okvirima višenacionalne države, to je svaki potez ekonomske politike morao sadržavati i elemente političke obojenosti.

Kao što je poznato, izgradnja i jačanje privrede u socijalističkoj Jugoslaviji vršeni su u uslovima permanentne oskudice akumulacije zbog čega je bilo potrebno razvijati osnovne grane privrede, tj. pristupiti podizanju bazične industrije, a također razvijati i one industrijske djelatnosti koje su i ranije bile djelimično razvajnjene u sjevernim dijelovima Jugoslavije. To su bili i jedini razlozi zbog kojih nije bilo moguće u vremenskim intervalima koji su ostali iza nas ublažiti postojeće disperitete između pojedinih privrednih regiona, a kako su ova često nastanjeni različitim nacionalnim grupacijama, to ovo pitanje dobija i politički karakter. Upravo zbog toga potrebno je da se u narednom periodu preduzmu mјere kako bi se razlike u pogledu ekonomske i druge razvijenosti između raznih privrednih područja u odgovarajućoj mjeri ublažile i otklonile.

Socijalistički preobražaj zemlje, koji je našao svoj ekonomski izraz u promjeni ekonomske strukture, u kojoj industrija igra vodeću ulogu, ostavio je prirodno niz otvorenih pitanja ekonomske prirode koji su od ne malog teoretskog i praktičnog značaja. To se posebno odnosi na sistem cijena i na pitanje proširene reprodukcije. Razumije se da izdvajanje ova dva ključna problema naše privrede, koji privlače našu pažnju, ne mogu da znače umanjivanje značaja i drugih ekonomskih pitanja, pošto je ekonomika cjelina u kojoj su pitanja unutarnje povezana u tolikoj mjeri da ne mogu predstavljati samostalne veličine.

Za ekonomsku materiju tjesno su vezana i pitanja stručnog i opštег obrazovanja naših ljudi. Možda nijedna zemlja nije uspjela u tako kratkom istorijskom razdoblju izvršiti u bukvalnom smislu riječi čitavu kulturnu revoluciju kao što je to učinjeno u našoj društvenoj stvarnosti. Kako je ovo pitanje esencijalno i to i sa ekonomskog aspekta, a ja pokušavam da upravo samo iz ovog ugla ovo pitanje analiziram, smatram da će biti potrebno utvrditi da je izvršena kulturna revolucija jedan od odlučujućih faktora pobjede socijalističkog sistema u jednoj tako zaostaloj sredini kakva je bila stara Jugoslavija, koja nam je u nasleđe ostavila inertnost, nacionalnu mržnju i zaostalom. Međutim, i na ovom planu postoje izvjesne slabosti i nedostaci i prilikom obrade ovih i ovakvih materijala mora se voditi računa o svim dobrim i lošim pojavnim oblicima. Samo tako, iznoseći dobre i loše strane u raznim pojavama, moći će se obezbijediti kritičnost i objektivnost bez kojih postulata nemaju naučni i naučnog istorijskog objašnjavanja i istraživanja, a što je, uostalom, pravilno istaknuto i naglašeno u dostavljenom materijalu.

Pored izučavanja društveno-ekonomskih odnosa u socijalističkoj Jugoslaviji, neobično su važna demografska pitanja, a posebno problem preobražaja seoskog stanovništva, koje u dodiru sa gradskim ambijentom doživljava svoje uspone i padove, pokušavajući da unese svoj seoski, odnosno provincijski mentalitet. Sigurno je da je naša najnovija stvarnost vanredna građa i nepresušno vrelo za ozbiljna istoriografska izučavanja, zbog čega treba pozdraviti inicijativu i pomoći inicijatoru u ovoj delikatnoj i društveno odgovornoj misiji registratora, analizatora i hronologa naših zajedničkih stremljenja i napora. Razumije se da bi naša istraživanja u oblasti ekonomskih izučavanja trebalo okrenuti i prema svim drugim pitanjima koja nisu našla svoj izraz i mjesto u ekonomskom životu drugih naroda kako bi se na jugoslavenskom primjeru mogle izvlačiti odgovarajuće pouke i iskustva. Da pomenem samo neke:

centralizacija i decentralizacija, njihova obilježja, podudarnosti i različitosti,

mjesto neposrednih proizvođača u rukovođenju javnim poslovima vezanim za privredna pitanja,

rejonizacija i regionalizacija kao faktori privrednog razvoja itd.

Na kraju smatram da je potrebno istaći da je izučavanje i izrada istorije socijalističke Jugoslavije prijeka potreba ne samo zbog razloga koji su istaknuti u dostavljenom materijalu nego i zbog toga što se u drugoj polovini ovog burnog stoljeća društveni procesi daleko brže odvijaju i zahtijevaju ažurnost u obradi. Mogućnost da će se u pisanju istorije socijalističke Jugoslavije napraviti greške ne može biti ozbiljan razlog da se ovaj rad zanemari s obzirom na prednosti koje pruža našem društvu.

Branko PETRANOVIĆ

Ja bih na početku htio samo da pružim nekoliko informacija o tome zašto je izrađen ovaj Predlog studijskog projekta i da istovremeno ukažem na buduće inicijative Instituta za izučavanje istorije radničkog pokreta, koji se pojavljuje kao pokretač akcije da se u jednoj dužoj perspektivi konstituiše izučavanje istorije socijalističke Jugoslavije.

Današnja diskusija je bila relativno kratka, ali neobično plodna. Meni, kao autoru projekta, diskusija izgleda vrlo konstruktivna i naročito značajna zbog niza kritičkih primedaba. Na jednom savetovanju, koje smo održali pre formulisanja Predloga projekta u Beogradu, dobili smo manje primedaba. Zato ovaj sastanak, bez imalo konvencionalnosti, shvatam kao neobično konstruktivan zbog toga što su bez nepotrebnih kolegijalnih obzira date primedbe metodološke, pa možda i suštinske prirode na Predlog projekta.

Ja se ne bih osvrtao na konkretnе primedbe. O delu ovih primedaba — koliko za sada vidim — mora se razmisliti. Želeo bih samo da ukažem na to da je Koordinacioni odbor Instituta za izučavanje radničkog pokreta doneo odluku da se izradi jedan studijski projekt za istoriju socijalističke Jugoslavije na čijoj bi izradi bili angažovani stručnjaci iz svih republika. U tom smislu formiran je i Redakcioni odbor. Nažalost, izvēsne republike nisu delegirale svoje predstavnike u taj Odbor. Tako, recimo, iz Bosne nema u Odboru nikoga, kao ni iz Crne Gore. Prema tome, ovaj Predlog studijskog projekta nije bio nikako drukčije zamisljen nego kao osnova za pomenuti sastanak Koordinacionog odbora. S druge strane, njegova je svrha bila da se na republičkim nivoima izazove diskusija.

Po mome uverenju, radi se o oblasti čije istraživanje treba započeti. Da bi se, međutim, formulisao studijski projekt kao osnova budućeg istraživačkog rada, potrebno je da taj dokument prethodno prođe kroz jednu stvarno stručno kompetentnu kritiku i to studijskih radnika raznih specijalnosti, uključujući pre svega istoričare, te političare, kao učesnike na stvaranju sistema u prošlosti.

Zbog toga će ovo savetovanje, kao i druga koja se pripremaju po republičkim institutima (koliko ja znam predstoji savetovanje u Zagrebu), poslužiti novoformiranom Redakcionom odboru da postavi jedan temeljiti studijski projekat, koji bi tek posle toga išao na diskusiju na jednom jugoslovenskom nivou.

Kad sam prišao formulisanju ovog Predloga projekta, želeo sam da kao istoričar odgovorim na usmene prigovore da ovu problematiku nije moguće istorijski istraživati. Niko nije izneo pismeno te kontrarazloge. Međutim, u razgovoru, među istoričarima, često se ističe da treba staviti tačku na 1945. godini, kao godini kada je završena oružana revolucija. Neki idu čak i dalje pa smatraju da treba staviti tačku na 1918. godini. Jednom rečju, ističu da se ne može pisati istorija dok su još živi učenici. Mi smo u ovom Predlogu pokušali da načelno odbacimo takve prigovore. Pošli smo od osnovnog merila da je savremeno društvo istorijski moguće istraživati ako su procesi završeni, završeni ne sa stanovišta »graničnog cilja razvitka«, već sa gledišta njihove političke dezinpregniranosti. U svakom slučaju već danas možemo istraživati prvu institucionalnu fazu razvitka našeg društva, u stvari, etatističku fazu revolucije, od koje smo se po mom mišljenju toliko odvojili da je već danas možemo izučavati u svim manifestacijama.

No bez obzira što smo mi postavili u načelu tezu o mogućnosti ovog istraživanja, nesumnjivo je da će pravu verifikaciju tih mogućnosti dati sam istraživački rad, zapravo kvalitet tog istraživačkog rada. Međutim, mi za sada gotovo da nemamo nikakav rezultat iz oblasti istorijskog

istraživanja SFRJ. Imamo prvi pokušaj istorijske sinteze razvijka od 1945—58. dat u VII i VIII glavi Pregleda istorije SKJ (u svakom slučaju prvi pokušaj uopštavanja tog razvijka). Postoji i nekoliko mojih članaka i radova u kojima je izvršen pokušaj istraživanja političko-ekonomskih fenomena neposredno posle rata. Po mom mišljenju postoji ipak jedna rasprava koja može da izdrži i najstrožiju naučnu kritiku, a koja se odnosi na posleratni period. U pitanju je političko-istorijska rasprava dr Janka Jere o tršćanskom pitanju. U toj raspravi obuhvaćena je borba Jugoslavije za severozapadne granice. Studija ima odličnu dokumentalističku osnovu. Taj rad se, po mom mišljenju, stvarno može izjednačiti sa bilo kojom ozbiljnom studijom.

Opšte metodološke postavke u Predlogu projekta iznio sam uopšteno zbog toga što znam da se postupak u konkretnom istraživačkom radu ne može normirati. Primećuje se da je ovaj Predlog projekta ipak raden na izvesnom kompromisnom principu. S jedne strane polazim od završenosti prve faze socijalističke izgradnje koju mislim da tretiram istorijski, dok za onaj kasniji period do savremenih procesa preovlađuje specijalistički aspekt. U vezi s radom na specijalističkim područjima moguće je, po mom mišljenju, organizovati interdisciplinarna istraživanja pojedinih problema, okretati se samim problemima kao takvim. Moguće je istraživače okupiti oko problema, a ne mehanički povezivati predstavnike raznih disciplina. Dakle, da odredena istraživačka problematika okupi izvestan broj stručnjaka raznih profila kao vid ostvarivanja jedne intergranske veze.

Inače, što se tiče realnog odmeravanja prilikom zasnivanja proučavanja ove problematike, naš Institut, kao pokretač, vodi i te kako računa o tom momentu. Mi zaista ne mislimo da žurimo, jer nam nije cilj da dajemo neke loše projekte, koji ne mogu da izdrže kritiku, nego da stvarno taj rad u formulisanju istraživačkog programa razvijemo u fazama.

Sabираćemo i sistematizovati sva mišljenja i kritičke primedbe. Taj materijal dostavićemo odgovarajućoj redakciji, koja će opet, u jednom određenom periodu (mislim do kraja iduće godine) formulisati jedinstveni projekt. Tako izrađen projekt izneće se, kao što sam rekao, na jedno jugoslovensko savetovanje.

O tom realizmu moramo da vodimo računa naročito mi koji radimo na terenu istoriografije. Međutim, s druge strane mi smo svi svesni koliko je posle oslobođenja postojala disproporcija u obradi starije i najnovije istorije. Tek 1958—1959. godine, sa formiranjem Odelenja za istorijske nauke Instituta društvenih nauka, pa preko formiranja istorijskih instituta za izučavanje radničkog pokreta, ta disproporcija počinje na izvestan način da se prevaziđa. No sada se pojavljuje i pitanje uspostavljanja određenih proporcija u okviru izučavanja najnovije istorije. Recimo, ni nemamo značajnijih istraživačkih rezultata u oblasti istorije staroga društva. Pa čak i istoriografija revolucije nosi jednostran pečat. Ne obradujemo sociologiju revolucije, etiku revolucionarnih snaga, međunarodne odnose Jugoslavije u toku drugog svetskog rata, transformacije u oblasti društveno-ekonomskih odnosa. To su sve problemi koji tek traže svoje istraživače. Stoga se i pokušaj konstituisanja istorije SFRJ pojavljuje s jedne strane — ako ga uzmemo kao nerazdvojni

deo i nastavak socijalističke revolucije — kao blagovremeno uspostavljanje tih proporcija. Ali, ni u kom slučaju ne želimo da sada dajemo jedan poseban akcenat takvim istraživanjima, koja se uostalom nalaze tek u početnom stadijumu.

Što se tiče izvora, već je i ranije na nekim drugim savetovanjima bilo reči da je to pitanje u Projektu prilično optimistički akcentirano, da je, u stvari, kod nas stanje sa arhivalijama daleko teže. Nesumnjivo, niko ne želi, pogotovo ko radi na području istorijske nauke, da apsolutizira stvari i kaže kako imamo sredene sve arhivalije za istoriju socijalističke Jugoslavije. Međutim, kad govorimo o izvesnim mogućnostima da se izvorno izučavaju pojedini završeni dogadaji, ipak imamo u vidu da se stanje izvora postepeno rešava. Instituti u kojima radimo imaju građu partiskske provenijencije do 1950. ili do 1952. godine. S druge strane, u Arhivu SFRJ postoji desetina fondova koji su već sredeni i pristupačni svima bez razlike za istraživački rad. Naročito su značajni fondovi (u Arhivu SFRJ) za privrednu istoriju. U njemu su sredeni fondovi Ministarstva finansija, Ministarstva kolonizacije, Ministarstva poljoprivrede, Ministarstva spoljne trgovine itd. Za privredne istoričare ima u tom Arhivu pravo brdo materijala.

Što se tiče specijalističkih projekata, s obzirom da su oni bili predmet kritike, želim da kažem da smo mi kao istoričari nastojali da izdvojimo što oštije izvesne probleme za izučavanje. Pri tome nismo vodili računa o merilima specijalističkog razgraničavanja. Zato smo mi izdvojili proučavanje društveno-ekonomskih odnosa i preobražaja radničke klase posle rata, mada je razumljivo da je to sastavni deo prvog projekta o proučavanju društveno-ekonomskih odnosa. Što se tiče privrednog sistema, mi smo vodili računa da razvoj privrednog sistema zavisi od ekonomskog snaženja baze s jedne strane, a s druge da privredni sistem određuje karakter društveno-ekonomskih odnosa. Istovremeno nije ispušteno izvida da i politički sistem, stvaranjem odgovarajućih uslova, utiče i na razvoj privrednog sistema. S druge strane, mi smo politički sistem koncipirali namerno vrlo usko, shvatajući ga kao sistem organizacije vlasti, isključujući ceo niz onih drugih konstitutivnih elemenata koji se nalaze i deluju u okviru njega, pa čak i partijski sistem, odnosno društveno-političke organizacije (SKJ, Socijalistički savez itd.), iako su oni nesumnjivo aktivni činioci sistema. Prema tome, naše težnje bile su da više istaknemo pojedina područja koja nas kao istoričare najviše interesuju. Međutim, metodološka kritika druga Buturovića u svakom slučaju je vrlo instruktivna za Redakcioni odbor, posebno u onom delu gde daje predlog za istorijsko dinamiziranje izučavanja socijalno-ekonomiske problematike.

Na kraju mogu samo još jednom da vam zahvalim na datim primedbama i argumentovanoj kritici.